

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

Gitana Šmatauskaitė

**ELGSEŅOS EKONOMIKOS TAIKYMAS SIEKIANT SUMAŽINTI
MOKESČIŲ VENGIMĄ LIETUVOJE**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė doc. dr. Daiva Laskienė

KAUNAS, 2017

**KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS**

**ELGSENOS EKONOMIKOS TAIKYMAS SIEKIANT SUMAŽINTI
MOKESČIŲ VENGIMĄ LIETUVOJE**

Ekonomika (kodas 621L10008)

MAGISTRO DARBAS

Studentė.....

Gitana Šmatauskaitė, VME-5 gr.

2017 m. gegužės 10 d.

Vadovė

Doc. dr. Daiva Laskienė

2017 m.

Recenzentas

Prof. dr. Vaidas Gaidelys

2017 m.

KAUNAS, 2017

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
Ekonomikos ir verslo fakultetas

Gitana Šmatauskaitė

Ekonomika, 621L10008

Baigiamojo magistro darbo

„Elgsenos ekonomikos taikymas siekiant sumažinti mokesčių vengimą Lietuvoje“

AKADEMINIO SAŽININGUMO DEKLARACIJA

2017 m. gegužės 10 d.

Kaunas

Patvirtinu, kad mano **Gitanos Šmatauskaitės** baigiamasis magistro darbas tema „Elgsenos ekonomikos taikymas siekiant sumažinti mokesčių vengimą Lietuvoje ” yra parašytas visiškai savarankiškai, o visi pateikti duomenys ar tyrimų rezultatai yra teisingi ir gauti sąžiningai. Šiame darbe nei viena dalis nėra plagijuota nuo jokių spausdintinių ar internetinių šaltinių, visos kitų šaltinių tiesioginės ir netiesioginės citatos nurodytos literatūros nuorodose. Įstatymų nenumatytų piniginių sumų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

Aš suprantu, kad išaiškėjus nesąžiningumo faktui, man bus taikomos nuobaudos, remiantis Kauno technologijos universitete galiojančia tvarka.

(vardas, pavardė)

(parašas)

Gitana, Šmatauskaitė. Application of Behavioural Economics for Curtailment of Tax Evasion in Lithuania. Master's Final Thesis in Economics / supervisor assoc. prof. dr. Daiva Laskienė. The School of Economics and Business, Kaunas University of Technology.

Social Science: 04 S Economics

Key words: behavioural economics, tax evasion, tax compliance, tax policy

Kaunas, 2017. 72p.

SUMMARY

Taxes are usually the main source of income to finance publicly provided goods and services. Tax compliance directly impacts country's ability to provide public goods such as roads, schools, public health services and administration. Despite that, year after year governments across the globe are unsuccessful in solving tax evasion problem. Tax evasion has been rapidly growing up in Lithuania. Its magnitude is one of the biggest across all European Union. Thankfully, there is a new way called behavioral economics that could help solving this problem.

Currently, behavioral economics is one of the largest area in tax compliance research. The purpose of behavioral economics is to better understand the motives, attitude and behaviour which lead to voluntary compliance. Furthermore, behavioral economics increasingly contributes to understanding how efficiently tax administration can be improved.

This paper focuses on the analysis of tax compliance behavior and new tax policy methods, based on behavioral economics, which can be adapted in Lithuania. The aim of this research is to identify the principles of behavioral economics application which can help to reduce tax evasion in Lithuania.

The main objectives of this paper:

1. Disclose tax evasion problematic aspects and capabilities of behavioral economic principles to solve them.
2. Confirm the theory that behavioral economics is the way to curtail tax avoidance.
3. Analyze factors which determine taxpayer's compliance in Lithuania.
4. Identify possible behavioral economic principle use cases in Lithuania in order to reduce tax evasion.

The research methods applied in the paper include the analysis of foreign literature research, statistical analysis, survey data analysis.

The results of the research have revealed the main causes of tax evasion in Lithuania. According to the respondents, the main cause of tax evasion is inadequate compared to the income they receive. They think that taxes are too big according to the income. Furthermore, this reason is so important for tax payers that they do not feel guilt or shame evading the taxes.

What is more, this research has revealed the fact that social norms play a very important role for tax payer compliance. For this reason, government in Lithuania must reform the tax system through behavioral economics principles. The main goals they should achieve: make acceptable tax burden, communicate with tax payers in a closely way giving sufficient information and pay greater attention to social norms improvement.

TURINYS

Paveikslų sąrašas	7
Lentelių sąrašas	9
ĮVADAS.....	10
1. ELGSEŅOS EKONOMIKOS PRINCIPŲ TAIKYMO PRIIMANT EKONOMINIUS SPRENDIMUS PROBLEMATIKA	12
1.1. Elgsenos ekonomikos taikymo poreikis formuojant šalies ekonomines politikas	12
1.2. Mokesčių vengimo problema	15
2. ELGSEŅOS EKONOMIKOS PRINCIPŲ TAIKYMO MAŽINANT MOKESČIŲ VENGIMĄ TEORINIAI SPRENDIMAI	19
2.1. Elgsenos ekonomikos samprata.....	19
2.2. Mokesčių vengimą lemiantys veiksniai.....	21
2.2.1. Bendri vartotojų elgsenos psichologiniai-ekonominiai veiksniai	22
2.2.2. Informacinė aplinka	24
2.2.3. Viešųjų paslaugų kokybė ir sąžininga politika	25
2.2.4. Audito ir baudų tikimybė	26
2.2.5. Socialinės normos	27
2.3. Mokesčių vengimo mažinimo būdai pasitelkiant elgsenos ekonomiką.....	30
2.3.1. Mokestinės politikos elementų tobulinimas.....	30
2.3.2. Pagal elgsenos ekonomiką sukurti ir taikomi mokesčių politikos modeliai	34
3. TYRIMO METODOLOGIJA.....	39
4. MOKESČIŲ POLITIKOS TOBULINIMAS LIETUVOJE PAGAL ELGSEŅOS EKONOMIKOS PRINCIPUS	42
4.1. Mokesčių mokėtojų ekonominės elgsenos veiksnių, lemiančių mokesčių vengimą, tyrimas. 42	
4.1.1. Klausimyno rezultatų patikimumo vertinimas	42
4.1.2. Veiksnių, lemiančių mokesčių vengimą, grupių nustatymas	44
4.1.3. Demografinės situacijos ryšys su mokesčių mokėtojų elgsena.....	48
4.1.4. Asmeninių, subjektyvių ir politinių normų ryšys su mokesčių mokėtojų elgsena.....	50
4.1.5. Reikšmingiausių elgseną lemiančių veiksnių statistinė analizė	52
4.2. Elgsenos ekonomikos principų pritaikymas mokesčių politikos tobulinimui Lietuvoje.....	59
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	61
LITERATŪRA.....	62
PRIEDAI.....	65

Paveikslų sąrašas

- 1 pav. Mokesčių našta Europos Sąjungoje
- 2 pav. Mokesčių našta, tenkanti asmeniui be vaikų, uždirbančiam 67 proc. vidutinio darbo užmokesčio
- 3 pav. Šešėlinės ekonomikos dydis
- 4 pav. Mokesčių mokėtojų elgesio pokyčiai nusiuntus įspėjamuosius laiškus
- 5 pav. ATO mokesčių laikymosi modelis
- 6 pav. Mokesčių laikymosi skatinimo modelio taikymas
- 7 pav. Mokesčių mokėtojų rizikos diferencijavimo modelis
- 8 pav. Bendravimo su mokesčių mokėtojais modelis
- 9 pav. Mokesčių laikymosi skatinimo strateginis modelis
- 10 pav. Tyrimo respondentų dalis pagal lytį
- 11 pav. Tyrimo respondentų dalis pagal amžių
- 12 pav. Tyrimo respondentų dalis pagal išsilavinimo lygį
- 13 pav. Atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jeigu man būtų panaši situacija kaip Antanui, aš deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“
- 14 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi.“
- 15 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“
- 16 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Moralinė pareiga mane paskatinų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai.“
- 17 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“
- 18 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“
- 19 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne.“
- 20 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi.“
- 21 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“
- 22 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Moralinė pareiga mane paskatinų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai.“

23 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“

24 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“

25 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne.“

Lentelių sąrašas

- 1 lentelė. Tradicinės ir elgsenos ekonomikos teorijų skirtumai
- 2 lentelė. Mokesčių mokėtojų elgsenos koncepsijos
- 3 lentelė. Mokestinės politikos tobulinimo būdai
- 4 lentelė. Klausimyno rezultatų patikimumo statistika
- 5 lentelė. Klausimų atsakymų patikimumas
- 6 lentelė. KMO ir Berlett testas
- 7 lentelė. Klausimų bendrumai
- 8 lentelė. Faktorių komuliatyvumo statistika
- 9 lentelė. Faktorių pasukimo procedūros statistika
- 10 lentelė. Demografinių duomenų ir mokesčių mokėtojų elgsenos koreliacija
- 11 lentelė. Asmeninių, subjektyvių, politinių normų ir mokesčių mokėtojų elgsenos koreliacija

IVADAS

Aktualumas. Metai iš metų visame pasaulyje, Europoje, tame tarpe ir Lietuvoje susiduriama su itin aktualia visos visuomenės problema – mokesčių vengimu. Šalių vyriausybės ir kitos valstybių institucijos siekia suvaldyti šią sparčiai išplitusią problemą, tačiau jos išspręsti vis dar nepavyksta. Tai galima paaiškinti kaip pasirinktų netikslingų ir neefektyvių problemos sprendimo būdų, susijusių su tradicinės ekonomikos modeliais, taikymą.

Būtent naujo požiūrio ir naujų ekonominių modelių taikymas gali padėti išspręsti įsišaknijusias šalių mokestinės politikos problemas. Vienas iš šių naujų būdų – elgsenos ekonomika, kurios taikymo poreikis jau sparčiai auga visame pasaulyje ir tampa vienu iš įrankių formuojant šalių ekonomines politikas. Elgsenos ekonomika yra paremta požiūriu, jog vykdant ekonominę politiką neturi būti pamirštas faktas, jog žmonių elgesys dažnai yra neracionalus, jie yra emocionalūs ir elgiasi instinktyviai. Būtent todėl elgsenos ekonomika gali būti naudojama kaip politikos formuotojų įrankis efektyvesniai ir veiksmingesniai politikai kurti, be to, manoma, kad elgsenos ekonomikos įgyvendinimas gali turėti itin stiprų poveikį visai ekonominei pažangai ir žmonių gerovei.

Ne išimtis, elgsenos ekonomikos taikymas mokesčių politikoje. Kadangi vienas pagrindinių vyriausybių tikslų yra surinkti mokesčius ir persikirstyti gautas pajamas viešosioms gėrybėms ir paslaugoms teikti, jų surinkimas yra didelis valstybių uždavinys.

Problema. Viena didžiausių mokesčių surinkimo į valstybės biudžetą problemų Lietuvoje – mokesčių vengimas. Šios problemos mastą atspindi ir itin didelės šešėlinės ekonomikos duomenys, ir itin didelė mokesčių našta. Mokesčių vengimas sukelia didelius ir skausmingus padarinius visai valstybei – surenkama ne tik mažiau pajamų mokesčių, bet didėja ir pajamų nelygybė, skurdo rizikos lygis ir kiti problemas šalyje sukeliantys veiksniai. Būtent todėl ypatingai svarbu atrasti būdus, kuriais mokesčių vengimo reiškinį būtų galima sumažinti ir užtikrinti, kad mokesčių surinkimas būtų vykdomas pačiu efektyviausiu būdu.

Tyrimo objektas. Elgsenos ekonomikos taikymo galimybės siekiant sumažinti mokesčių vengimą Lietuvoje.

Tyrimo tikslas. Pagrįsti elgsenos ekonomikos taikymo galimybes siekiant sumažinti mokesčių vengimą Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai.

1. Atskleisti mokesčių vengimo problematiką bei elgsenos ekonomikos principų taikymo galimybes formuojant ekonomines politikas.
2. Teoriškai pagrįsti mokesčių mokėtojų elgseną lemiančius veiksnius ir elgsenos ekonomikos principų taikymo, siekiant sumažinti mokesčių vengimą, sprendimus.
3. Išanalizuoti mokesčių mokėtojų ekonominės elgsenos veiksnius, skatinančius mokesčių vengimą Lietuvoje.
4. Nustatyti tolimesnes elgsenos ekonomikos principų pritaikymo kryptis Lietuvoje, siekiant sumažinti mokesčių vengimą.

Tyrimo metodai: Užsienio mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, apklausos duomenų analizė

1. ELGSENO EKONOMIKOS PRINCIPŲ TAIKYMO PRIIMANT EKONOMINIUS SPRENDIMUS PROBLEMATIKA

Elgsenos ekonomikos idėjų populiarumas sparčiai auga visame pasaulyje, todėl itin svarbu pasinaudoti nauja ir teigiamos reakcijos susilaukusia ekonomikos šaka. Taikant elgsenos ekonomiką neatsilikant nuo stipriausių pasaulio valstybių gali būti pasiekti labai dideli ir svabūs šalies ekonominės politikos pokyčiai, todėl visų pirma, reikia suprasti elgsenos ekonomikos svarbą ir galimybes taikyti ją kuriant efektyvesnes šalies politikas.

1.1. Elgsenos ekonomikos taikymo poreikis formuojant šalies ekonomines politikas

Elgsenos ekonomika ne tik sustiprino ekonomikos apibrėžimą, bet ir tampa vienu iš įrankių formuojant ekonominę politiką. Kaip teigia Harford (2014), elgsenos ekonomika dar tik pradėjo būti naudojama viešojo sektoriaus ekonominėje politikoje. Tai, jog elgsenos ekonomikos pritaikymas yra ganėtinai naujas būdas formuoti šalies politiką, pritaria ir Oliver (2015), teigdamas, jog tik pastaraisiais metais elgsenos ekonomikos pastebėjimai buvo pradėti taikyti ekonominėje politikoje praktiškai, o Neatu (2015) pabrėžia, jog nors ir neseniai buvo pradėti naudoti elgsenos ekonomikos principai, reguliuojant žmonių pirmenybes ir sprendimus, jų taikymo poreikis pasaulyje jau sparčiai auga. Toks šio naujo požiūrio populiarumas ir sėkmė yra ta, jog ši disciplina jungia ekonominę logiką su psichologine žmogaus elgesio analize, formalius ir normatyvinius elgsenos ekonomikos modelius pagal racionalumo principus su psichologiniu požiūriu apie priimamus finansinius sprendimus (Brzezicka ir Wisniewski, 2013).

Pasak Neatu (2015), elgsenos ekonomikos metodai yra dažnai naudojami formuojant ekonomines politikas, kurios yra paremtos realiu, o ne teoriniu žmonių elgesiu. Didžiausias poreikis taikyti elgsenos ekonomiką praktiškai kyla dėl to, jog elgsenos ekonomikos teorija atskleidė daug nuokrypių nuo pagrindinių standartinių teorijų, kuriuos galima pavadinti empirinėmis anomalijomis (Dow, 2013). Gittins (2012), pabrėžia, jog elgsenos ekonomika apibūdina koku būdu iš tiesų yra priimami ekonominiai sprendimai, kuomet tradicinė ekonomika apibūdina kaip jie turėtų būti priimami, taigi egzistuoja atotrūkis nuo teorinių tradicinės ekonomikos politikos teiginių, kada politika pradedama įgyvendinti. Autoriui pritaria ir Chow (2016), teigdamas, jog kuomet valdininkai pereina nuo ekonomikos teorijos į ekonominės politikos vykdymą realiame pasaulyje, jie neturėtų pamiršti šiuolaikinės psichologijos išvadų elgsenos ekonomikos srityje: žmonių elgesys yra toli nuo racionalumo, jie yra emocionalūs ir jų elgesys yra instinktyvus.

Dow (2013), teigia, kad elgsenos ekonomikos esmė yra ta, jog psichologija yra itin svarbi ekonominėje analizėje – galima praplėsti ekonomikos teorines įžvalgas, atlikti geresnę ekonominę prognozavimą ir taip kurti geresnę ekonominę politiką. Taip pat teigia ir daugelis kitų autorių: Gradinaru (2014) nuomone, žmonių elgesys privalo būti integruotas į ekonomiką, o efektyvūs

psichologiniai pastebėjimai neturi būti vengiami ekonominiuose tyrimuose; Bogliacino, Codagnone ir Veltri (2015), pabrėžia, jog žmonių elgesio prielaidos yra esminės didinant intervencijų veiksmingumą. Kaip teigia Oliver (2015), elgsenos ekonomika yra fenomenalus reiškinys ir gali būti naudojamas kaip politikos formuotojų įrankis, kad politikos įsitraukimas būtų efektyvesnis. Taigi, viena pagrindinių priežasčių taikyti elgsenos ekonomiką – siekis jos veiksmumo ir efektyvumo pagerinimo.

Dar viena iš priežasčių taikyti elgsenos ekonomiką viešajame sektoriuje, yra būdas išvengti klaidų. 2010 metais elgsenos ekonomistai G. Loewenstein ir P. Ubel leidinyje „The New York Times“, teigė, kad „elgsenos ekonomika naudojamas kaip politinis būdas, leidžiantis politikos formuotojams išvengti skausmingų sprendimų, įsišaknijusių į tradicinę ekonomiką“ (Harford, 2014). Kitas elgsenos ekonomikos taikymo poreikis kyla dėl siekio vykdyti patikimesnę ir skaidresnę ekonominę politiką. Pasak Bogliacino ir kt. (2015), taikant elgsenos ekonomiką politikoje, bus teikiama pirmenybė patikimesniems įrodymams, kurie padidins aiškumą ir skaidrumą. Be to, manoma, kad elgsenos ekonomikos principų įgyvendinimas turės didelį poveikį ekonominei pažangai bei žmonių gerovei (Bazarovaitė ir Jurčys, 2016).

Nors atsirado toks didelis poreikis elgsenos ekonomikos taikymui ekonominėje politikoje, tai nereiškia, jog ekonominė politika pasikeis kardinaliai. Kaip teigia Dow (2013), elgsenos ekonomikos taikymas nereiškia, jog reikia atmesti neoklasikinės teorijos, pagrįstos naudingumo maksimizavimo, pusiausvyros ir efektyvumo prielaidomis, principus – neoklasikinis požiūris yra svarbus, nes suteikia ekonomikos teorijos pagrindą įvairiausiose elgsenos ekonomikos formose. Autorių papildė Bogliacino ir kt. (2015), pabrėždami, jog elgsenos ekonomika yra labai svarbi ekonominėje politikoje, tačiau niekas negali teigti, jog politikos kūrimas taps paprastesnis ir nebus kuriamos struktūrinės reformos – politika išliks įvairių skirtingų interesų sritis.

Šiuo metu elgsenos idėjų populiarumas yra neabejotinas. Pasak Geiger (2016), negalima teigti, kad elgsenos ekonomika taikoma visiškai visur ekonominėje politikoje, bet ji taikoma ypač tose srityse, kuriose buvo taikomos pirmosios žmonių interesų teorijos. Kaip teigia Petrovič (2014), elgsenos ekonomikos idėjos taikomos daugelyje teorijų: vartotojų pasirinkimo teorijoje, finansinėje teorijoje, gamybos teorijoje, darbo, investicijų ir taupymo teorijose, ekonomikos augimo teorijoje, žaidimų teorijoje ir daugelyje kitų.

Kad elgsenos ekonomika įsitraukė į ekonominę politiką daugelyje sričių išsivysčiusiose šalyse, taip pat pabrėžia Bazarovaitė ir Jurčys (2016), teigdami jog elgsenos ekonomikos principais formuojant politikas remiasi stipriausių valsybių institucijos. Kaip teigia Neatu (2015), Jungtinės Amerikos Valstijos ar Didžioji Britanija jau sėkmingai pritaikė politikas, kurios skatina naujus mąstymo būdus ir reguliuoja viešąją politiką tyrinėjant individualų elgesį įvedant pasirinkimo galimybes (Neatu, 2015). 2015 metais Jungtinėse Amerikos Valstijose pasirašytas įsakymas, kuriuo

valstijų institucijos skatinamos dažniau atsižvelgti į mokslininkų atliktus tyrimus, atskleidusius žmonių elgsenos ypatumus bei nurodoma, kad žmonėms priimti geresnius sprendimus turi padėti naujos reglamentavimo priemonės (Bazarovaitė ir Jurčys, 2016). Tuo tarpu Didžiosios Britanijos Elgsenos Tyrimų Komanda „BIT“ jau plačiai naudoja elgsenos ekonomikos disciplinas geresniai politikai ir pataria tai daryti vyriausybėms visame pasaulyje (Harford, 2014). Būtent Didžioji Britanija laikoma pirmoji šalis, kuri sistematiškai pritaikė elgsenos ekonomikos įžvalgas įvairiose politikose (Geiger, 2016).

Pasak Jantti, Kanbur ir Pirttila (2014), elgsenos ekonomikos įžvalgos pirmiausiai buvo pradėtos pritaikyti ypač vargingų namų ūkio elgesio vargingoje ekonomikoje, keliant klausimus, ar skurdas skatina nukrypimą nuo racionalaus pasirinkimo, ar nukrypimai nuo įprastų modelių skiriasi besivystančiose šalyse nuo išsivysčiusių šalių ekonomikų ir pan. Pasaulio Bankas elgsenos ekonomiką paskelbė kaip vieną iš iššūkių kovojant su skurdu, kaip priedą prie tradicinių ekonomikos priemonių – žmonės yra vargšai dėl įvairių trūkumų: ne tik dėl pinigų, bet ir kelių, klinikų, mokyklų, todėl vyriausybės darbas yra tiekti šiuos dalykus. Išteklių turi būti paskirstomi teisingai, kainos turi būti teisingos (*The Economist*, 2014).

Stebint elgsenos ekonomikos plitimo tendencijas ir įvairių institucijų diskusijas, manoma, jog per ateinančius kelerius metus elgsenos ekonomika vis labiau paveiks ekonominę politiką (Geiger, 2016). Kaip teigia Gradinaru (2014), ilguoju laikotarpiu elgsenos ekonomika gali būti šiuolaikinės ekonomikos problemų, kaip finansų krizės, sprendimas, dėl susikoncentravimo į individą ir jo įtaką ekonomikai. Būtent bankų ir skolų skrizės privertė daugelį Europos šalių persvarstyti apie viešųjų paslaugų finansavimą. Mokesčiai yra dažniausiai pagrindinis įplaukų šaltinis, skirtas tiekti viešąsias gėrybes ir paslaugas, taigi, sąžiningas mokesčių mokėjimas tiesiogiai įtakoja šalies galimybės teikti viešąsias gėrybes, tokias kaip keliai, mokyklos, sveikatos paslaugos ir paslaugų administravimas. Leicester, Level ir Rasul (2012) teigia, jog elgsenos įžvalgos gali paaiškinti, kodėl mokesčių reformas dažnai sunku įgyvendinti, nepaisant to, jog jos iš tiesų yra „protingos“. Ilgai buvo tvirtinama, jog mokesčių ir išmokų politika turėtų būti paremta kiek įmanoma didesniais ir geresniais įrodymais, o būtent elgsenos ekonomikos įžvalgos ir tyrimai sudaro įvairių įrodymų bazę (Leicester ir kt., 2012). Kaip teigia Walsh (2012), naudojant elgsenos tyrimus informuojant mokesčių administratorius yra mažai tyrinėta, tačiau pastaruoju metu itin sparčiai auganti sritis. Pasak autoriaus, geresnis mokesčių mokėtojų elgesio ir požiūrio į mokesčius supratimas gali padėti mokesčių administravimui išplėtoti stipresnius ir veiksmingesnius būdus gerinant vartotojų aptarnavimo programas (Walsh, 2012). Tam pritaria ir Europos Komisija [EK] (2014), pabrėžianti, jog mokesčių politikos formuotojai turėtų taikyti elgsenos ekonomikos įžvalgas praktiškai. Tačiau pabrėžiama, jog politikos formuotojai taip pat turėtų atsiminti, jog elgsenos ekonomikos politika turi būti taikoma atsargiai, pavyzdžiui, dėl šalių kultūrų

skirtumų, be to, dabartiniams tyrimams reikia taikyti daugiau kultūrinių sąveikų įžvalgų ar socialinių normų (EK, 2014).

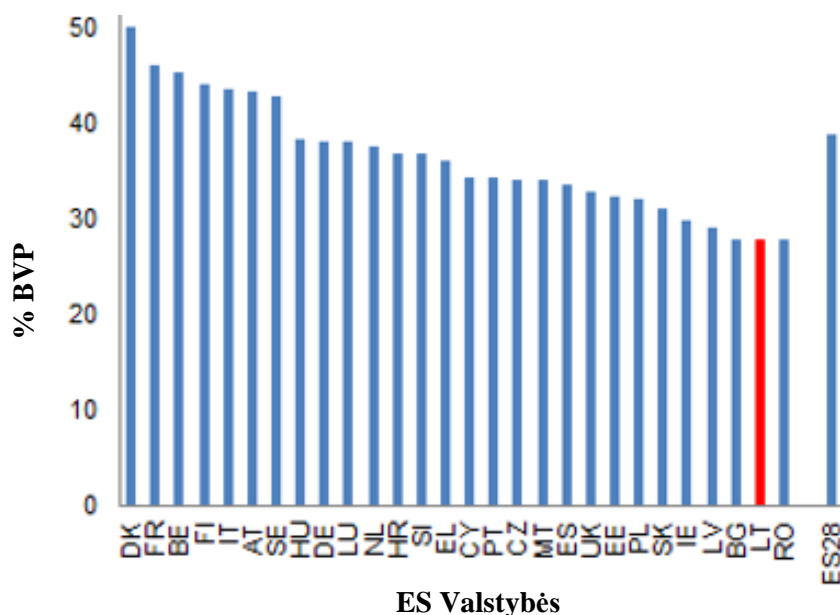
Taigi, galima matyti, jog elgsenos ekonomikos taikymo poreikis formuojant įvairias šalies ekonomines politikas yra neabejotinas – šis naujas būdas gali tapti efektyviu ekonominių problemų sprendimo būdu. Viena iš didžiausių šalies problemų – mokesčių vengimas.

1.2.Mokesčių vengimo problema

Viešosios infrastruktūros ir paslaugų tiekimas yra labai svarbūs vystymosi ir ekonomikų augimo veiksniai, o pajamų mokesčiai yra būdas, kuriuo šalis užtikrina šias sąlygas, būtent todėl yra labai svarbu užtikrinti, kad mokesčių surinkimas būtų vykdomas efektyviausiu būdu (Fuest ir Riedel, 2009). Kaip teigia Nar (2015), poreikis surinkti mokesčius už mokestines pajamas ypač išaugo po to, kai po 2008 metų ekonomikos krizės padidėjo viešųjų finansų deficitas. Vienas didžiausių mokesčių surinkimo barjerų, keliantis susirūpinimą visoms pasaulio šalių vyriausybėms, yra mokesčių vengimas. Pasak Bazart, Bonein, Hokamp ir Seibold (2016), visuomenėje gyvena įvairių skirtingų įsitikinimų asmenybės, o apsisprendimą vengti mokesčių veikia labai sudėtingos socialinės sąveikos sistemos. Išsiaiškinti svarbiausias mokesčių vengimo priežastis ir atrasti būdus, kaip sumažinti šią problemą, yra vienas iš pagrindinių vyriausybių tikslų. Mokesčių laikymasis yra svarbus ne tik viešųjų gėrybių ir palaugų tiekimui, bet jis taip pat yra ir lemiamas veiksnys teisingumo ir efektyvumo užtikrinimui (Loureiro, 2014).

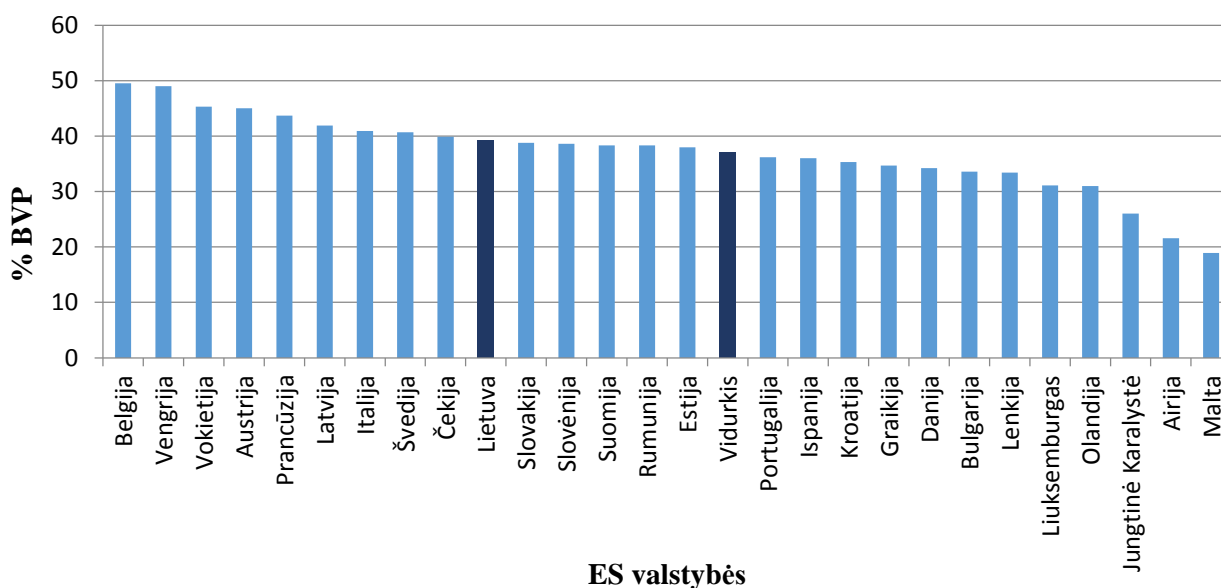
Pagal racionalaus pasirinkimo teoriją, mokesčių mokėtojų tikslas yra maksimizuoti gaunamą naudą, sumažinant jų fiskalinius kaštus. Šiam tikslui pasiekti yra keletas skirtingų būdų:

- Mokesčių mokėtojai gali sekti teisinę sistemą – pavyzdžiui, pagal įstatymus pasirinkti geriausias apmokestinimo sąlygas ir perkelti verslą į palankiausią mokestinę aplinką.
- Mokesčių mokėtojai pasirenka mokesčių vengimą, kuris yra nelegalus ir dažniausiai susijęs su siekiama sumažinti mokestinę naštą (Loureiro, 2014).

1 pav. Mokesčių našta Europos Sąjungoje (EK, 2016)

1 pav. matyti, jog mokesčių našta visoje Europoje yra itin didelė. Tačiau Lietuvoje ji yra viena žemiausių – 27,7 proc. BVP, kai tuo tarpu Europos Sąjungoje mokesčių naštos vidurkis siekia net 38,8 procentus. Tačiau tai negali būti objektyvus mokesčių naštos vertinimas, kadangi mokesčių našta Lietuvoje gaunantiems skirtingo dydžio pajamas yra skirtinga.

2 pav. Mokesčių našta, tenkanti asmeniui be vaikų, uždirbančiam 67 proc. vidutinio darbo užmokesčio (Adaptuota pagal Lietuvos Respublikos Finansų ministerija [LR Finansų ministerija], 2016)

2 pav. matyti, jog priešingai nei bendra mokesčių našta Lietuvoje, mažas pajamas gaunantiems ji yra ganėtinai aukšta, netgi didesnė už Europos Sąjungos valstybių vidurkį ir siekia 39,2 proc. BVP. Aukštesnė mokesčių našta negu Lietuvoje yra Čekijoje, Švedijoje, Italijoje, Latvijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, Vokietijoje Vengrijoje ir Belgijoje. Pastarojoje šalyje mokesčių našta siekia net 49,5 proc.

BVP. Mažiausia mokesčių našta mažas pajamas gaunantiems asmenims yra Airijoje ir Maltoje – atitinkamai 21,6 ir 18,9 proc. BVP. (EK, 2016).

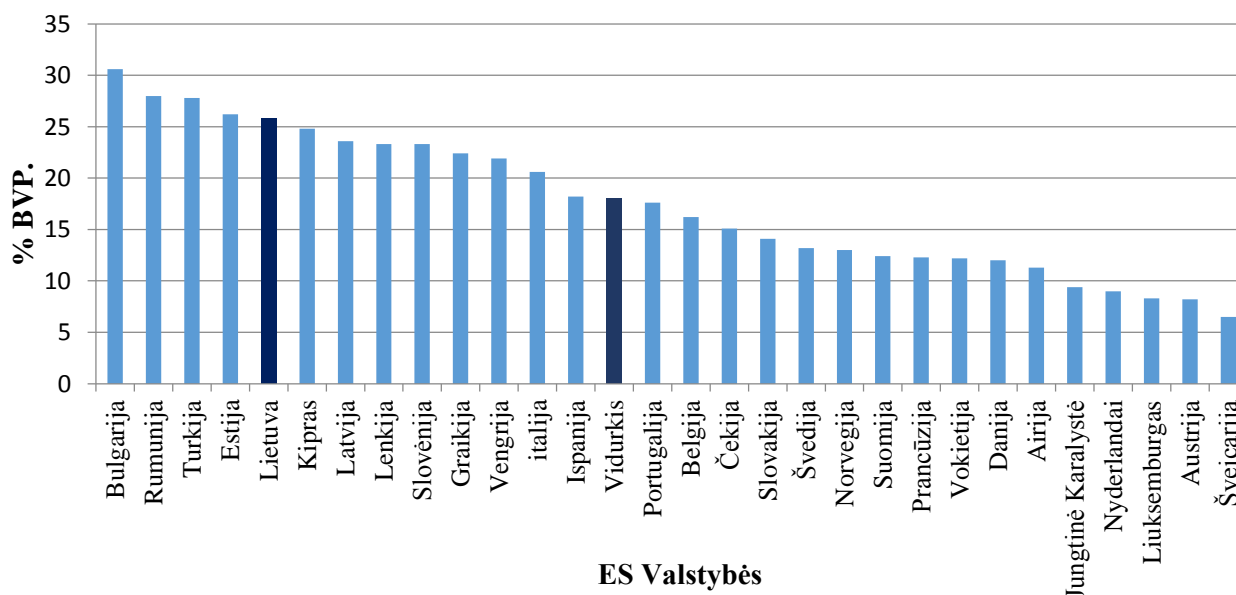
Tai, jog mokesčių vengimas yra itin didelė visos šalies problema, teigia ir Lietuvos socialinių tyrimų centras (2013) – išskiriami pagrindiniai mokesčių vengimo padariniai:

- Surenkama ženkliai mažiau gyventojų pajamų mokesčių.
- Didėja disponuojamos namų ūkių pajamos (kai kurie namų ūkiai, deklaruodami ne visas pajamas, gali gauti tam tikras socialines išmokas), dėl to padidėja skurdo riba, o kartu ir skurdo rizikos lygis.
- Padidėja pajamų nelygybė.
- Mažėja mokesčių progresyvumas ir pajamų perskirstymas (Lazutka, Ivaškaitė-Tamošiūnė, Salanauskaitė, Navickė, 2013).

Mokesčių vengimas labiausiai pasireiškia tokiais veiksniais:

- Mokesčių mokėtojai neužsiregistravę mokesčių sistemoje.
- Mokesčių mokėtojai nedeklaruoja savo pajamų.
- Mokesčių mokėtojai deklaruoja savo pajamas neteisingai (Loureiro, 2014).

Tačiau nors ir žinoma, kad mokesčių vengimas sparčiai išplitęs, apskaičiuoti šio reiškinio mastą yra ganėtinai sudėtinga. Vienas iš dažniausiai naudojamų rodiklių, siekiant nustatyti mokesčių vengimo mastą, yra šešėlinė ekonomika.

3 pav. Šešėlinės ekonomikos dydis (Adaptuota pagal Schneider, 2015)

3 pav. matyti, jog šešėlinė ekonomika daugelyje Europos šalių yra itin aukšta. Bulgarijoje šešėlinė ekonomika siekia net 30,6 procentų nuo BVP, ne itin atsilieka ir tokios valstybė kaip Rumunija (28proc.), Turkija (27,8 proc.), Kroatija (27,7 proc.). Galima matyti, jog Lietuva taip pat

patenka tarp didžiausių šešėlinę ekonomiką turinčių valstybių – mūsų šalyje šešėlinė ekonomika siekia 25,8 procentus nuo BVP, kuomet visų Europos šalių vidurkis yra 18 procentų. Itin geras pavyzdys šešėlinės ekonomikos atžvilgiu galėtų būti tokios šalys kaip Šveicarija, Austrija, Liuksemburgas, Nyderlandai ar Jungtinė Katalystė, kuriose šešėlinė ekonomika nesiekia nei 10 procentinių punktų.

Taigi, tokie šešėlinės ekonomikos mastai ir didelė mokesčių našta leidžia suprasti, jog mokesčių vengimo problema Lietuvoje iš tiesų yra itin didelė ir aktuali, todėl būtina ieškoti efektyvių šios problemos sprendimų būdų.

2. ELGSEŅOS EKONOMIKOS PRINCIPŪ TAIKYMO MAŽINANT MOKESČIŲ VENGIMĄ TEORINIAI SPRENDIMAI

Išsiaiškinta, jog elgsenos ekonomika iš tiesų yra viena iš galimybių išspręsti mokesčių vengimo problemą. Tačiau tam, kad galėtume praktiškai taikyti elgsenos ekonomikos principus mokesčių politikos formavimui, visų pirma reikia detaliau išanalizuoti elgsenos ekonomikos sampratą ir išsiaiškinti, kokie veiksniai lemia mokesčių mokėtojų pasirinkimą vengti mokesčių.

2.1. Elgsenos ekonomikos samprata

Naujo analitinio požiūrio atsiradimas, kuris sukūrė ir sustiprino ekonomikos apibrėžimą, tapo vienu iš įdomiausių ir svarbiausių įvykių per pastaruosius dešimtmečius ekonomikos teorijos literatūroje – būtent taip apie elgsenos ekonomiką teigia ekonomistas Petrovič (2014). Pasak autoriaus, elgsenos ekonomikos atsiradimas tarp ekonomikos mokslų susiformavo kaip ekonomikos ir psichologijos tyrimų susijungimo padarinys ir šios idėjos plėtojimas akimirksniu įgavo akademinį pripažinimą, kas leido teorijai pasiekti ekonomikos sampratos tobulinimą. Dow (2013) manymu, elgsenos ekonomikos atsiradimo postūmis buvo finansų ir ekonomikos krizė – įvykis, kuris laikomas anomalija dideliu mastu – buvo aiškūs nukrypimai nuo racionalaus pasirinkimo principų.

Elgsenos ekonomika būtent ir bando paaiškinti bei pritaikyti praktikoje, kodėl individai dažnai daro neracionalius sprendimus ir kodėl jų elgesys neatitinka prognozuotų neoklasikinių modelių (Diacon, Donici ir Maha, 2013). Panašiai teigia dauguma autorių, bene dažniausiai elgsenos ekonomiką apibūdindami kaip ekonomikos šaką, kuri nagrinėja nuokrypį nuo standartinių racionalaus pasirinkimo prielaidų (Bogliacino ir kt, 2015).

Elgsenos ekonomika siekia paaiškinti, kodėl žmonės ne visada elgiasi savanaudiškai, kodėl ne visada elgiasi logiškiausiai ekonominiu požiūriu arba kodėl jie skiria aukštesnę vertę kai kuriems objektams nei kitiems, kurie iš tiesų yra tokios pačios vertės, kas tradicinėje teorijoje buvo ignoruojama. Pagal šią kryptį, Gary Backer, Nobelio prizo laureatas, tikino, kad „Kada tyrinėjamas elgesys negali ilgiau būti paaiškinamas pagal pajamas ar kainas, atsakymas gali būti randamas skonių pasikeitime” (Gradinaru, 2014).

Nors elgsenos ekonomikos terminas yra ganėtinai naujas, prie jo susikūrimo labai prisilietė didieji klasikai. Pavyzdžiui, ekonomikos tėvas Adamas Smitas pasiūlė psichologinius individualaus elgesio paaiškinimus, o Herbert Simon skatino ekonomikos ir psichologijos susijungimą – jis pripažino riboto racionalumo principą ir skatino vartotojų elgseną tyrinėti matematiniais modeliais (Diacon ir kt., 2013). Pasak H. Simon, žmogus nėra tobulas ir jo žinios bei galimybės yra ribotos, kas negarantuoja optimalaus resursų paskirstymo ir naudos maksimizavimo skirtingose situacijose priimant sprendimus (Petrovič, 2014). Herbert Simon, kaip vieną iš svarbiausių mokslininkų elgsenos ekonomikos srityje, pažymi daugelis autorių (Neatu, 2015; Petrovič, 2014; Altman, 2012). Kaip teigia Neatu (2015), tarp

mokslininkų, kurie pasiekė puikių rezultatų elgsenos ekonomikos srityje per pastaruosius dešimtmečius, kartu su Herbet Simon galima pažymėti ir George Katona bei Irving Fisher, kurių pastangomis buvo paaiškintas terminas „ribotas racionalumas“, kuris apibrėžia ribotas žmogaus galimybes sprendimų priėmimo procese. G. Katona žinomas kaip pirmasis panaudojęs sąvoką elgsenos ekonomika pabrėžiant, jog ekonominę elgesį pagrindė įtakoja žmonių įpročiai – jis priminė, jog empiriniais tyrimais yra įrodyta didelė rutinos įtaka ekonominiam gyvenimui (Petrovič, 2014).

Nors elgsenos ekonomikos idėjos buvo tvirtos, dauguma ekonomistų jas ignoravo. To pasekoje ši disciplina neužėmė nepriklausomos ekonomikos disciplinos statuso. Didesnis dėmesys į elgsenos ekonomiką buvo atkreiptas tik tuomet, kai buvo išspausdinti du žymių psichologų, D.Kahneman ir A.Tversky, straipsniai – šiuose straipsniuose jie kritikavo tikėtino naudingumo teoriją, siūlydami alternatyvią koncepsiją priimti sprendimus su neaiškiomis sąlygomis, kuri buvo pavadinta „prospekto teorija“ (Petrovič, 2014).

Itin sparčiai didėjantis susidomėjimas elgsenos ekonomika matomas tik pastaruosius keletą dešimtmečių:

- 1986 metais, Čikagos universitete, pirmą kartą įvyko didelis akademinis renginys, kurio dėmesys buvo nukreiptas į elgsenos ekonomiką, ir šis renginys apjungė ekonomistus, psichologus ir sociologus.
- 1988 metais buvo pristatytas taupymo teorijos modelis „Elgsenos gyvenimo ciklas“, kuris remiasi faktu, kad žmonės teikia pirmenybę skubiam pasitenkinimui, o ne suplanuotam ilgalaikiui vartojimui ir išlaidoms.
- 1994 metais Harvardo universitete buvo pradėta mokyti elgsenos ekonomikos disciplina.
- 1999 metais „The Quarterly Journal of Economics“ (Ekonomikos žurnalas, leidžiamas kas ketvirtį) skyrė elgsenos ekonomikai visą žurnalo numerį.
- 2003 metais Bostono Federalinis rezervų bankas pakvietė pasaulinius akademikus diskutuoti apie elgsenos ekonomiką (Gradinaru, 2014).

Kuo elgsenos ekonomika skiriasi nuo tradicinės ekonomikos, galima matyti 1 lentelėje.

1 lentelė. Tradicinės ir elgsenos ekonomikos teorijų skirtumai (sudaryta pagal Altman, 2012)

	Tradicinė ekonomikos teorija	Elgsenos ekonomikos teorija
Sprendimų priėmimas	<ul style="list-style-type: none"> • Žmonės priima protingus sprendimus ir jų nesigaili. Jų pasirinkimai yra gerai apsvarstyti. 	<ul style="list-style-type: none"> • Žmonės linkę daryti neracionalius, su tikėtina klaidų tikimybe sprendimus, dėl kurių tikriausiai apgailestaus. • Žmonės dažnai nežino, kokie yra jų geriausi poreikiai. • Žmonės yra lengvai apgaunami arba lengvai suklaidunami.

Sprendimų priėmimo aplinka	<ul style="list-style-type: none"> • Ideali sprendimų priėmimo aplinka. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sprendimų priėmimo aplinka nėra ideali.
Švietimas ir išsilavinimas	<ul style="list-style-type: none"> • Švietimas ir mokymas laikomi svarbiais, tačiau nėra jokių teorinių sprendimų švietimo kainos ir kokybės santykio gerinimui ir sprendimų priėmimo procesų tobulinimui. 	<ul style="list-style-type: none"> • Švietimas, išsilavinimas gali turėti svarbų vaidmenį priimanant sprendimus.
Finansiniai sprendimai ir vyriausybės įtaka	<ul style="list-style-type: none"> • Finansiniai sprendimai laikomi gerais, jeigu vyriausybė neiškreipia rinkos tam tikromis priemonėmis ir neįtakoja priimanant sprendimus. 	<ul style="list-style-type: none"> • Finansiniai sprendimai be vyriausybės įsikišimo bus klaidingi. • Finansinius sprendimus galima pagerinti tobulinant sprendimo priėmimo aplinką ir finansinį švietimą. • Vyriausybė vaidina svarbų vaidmenį kuriant idealią institucinę aplinką ir teikiant išsilavinimą, kad būtų priimami idealūs pasirinkimai. • Vyriausybė neturėtų kištis į individualius sprendimus, nebent tokie pasirinkimai galėtų sukelti žalą kitiems.

Iš 1 lentelės galima matyti, jog elgsenos ekonomika prieštarauja daugeliui tradicinės ekonomikos idėjų – kalbant ir apie sprendimų priėmimą bei jų priėmimo aplinką, ir apie švietimo sistemą bei finansinius sprendimus, vyriausybės kišimąsi. Kuomet buvo laikoma, jog žmonės visuomet priima protingus sprendimus idealioje aplinkoje, atsirado elgsenos ekonomika, teigianti, jog ne viskas yra idealu, o galiausiai ir tai, jog vyriausybės vaidmuo ekonominėje politikoje turėtų būti didesnis, skatinant žmones priimti teisingus sprendimus. Itin svarbus ir visuomenės švietimas. Kaip teigia Altman (2012), elgsenos ekonomika atveria duris sprendimų priėmimo gerinimui per finansinį švietimą, kurį gali pagerinti viešosios institucijos – formalūs kursai ar seminarai nėra taip svarbu kaip informacijos kiekio, kokybės ir struktūros santykis bei jos prieinamumas žema kaina.

Matyti, jog iš tiesų elgsenos ekonomikos pagrindas yra neracionalaus žmogaus elgesio tyrimai. Mokslininkai domisi motyvacija ir faktoriais, kurie nulemia neracionalų elgesį, stebint įvairius socialinius ekonominius sluoksnius (Neatu, 2015). Taigi, kaip teigia Petrovič (2014), yra būtina analizuoti vartotojų ekonominės elgsenos įpročius, kad būtų galima suprasti realų ekonomikos funkcionavimą.

2.2. Mokesčių vengimą lemiantys veiksniai

Teigiama, jog vienas iš pagrindinių elgsenos ekonomikos tyrimų taikymo tikslų yra atsakyti į klausimą, kodėl mokesčių mokėtojai yra sąžiningi arba ne (Walsh, 2012). Standartinis mokesčių prievolių modelis tvirtina, jog racionalus mokesčių mokėtojas įvertina sąnaudas ir naudą išvengti mokesčių – jeigu laukiama nauda viršija išlaidas, tada mokesčių mokėtojas bando išvengti mokesčių. Elgsenos ekonomikos tyrimais yra išsiaiškinta, jog mokesčių vengimą įtakoja tokie faktoriai kaip

mokesčių administravimas, mokesčių sistema, suvokiama mokesčių našta, žinios apie mokesčius, pasitikėjimas valdžios institucijomis ir kitais piliečiais, korupcija, noras paklusti įstatymams, socialinės normos, religingumas ir kt. (Batrancea, Batrancea ir Nichita, 2012).

2.2.1. Bendri vartotojų elgsenos psichologiniai-ekonominiai veiksniai

Visuotinai daroma prielaida, jog žmonėms svarbūs patarimai, jie nesivadovauja emocijomis, nuojauta, jie yra pilnai informuoti ir savarankiškai priima sprendimus, kurie laikomi optimalūs arba labai arti to. Tokiame pasaulyje nėra vietos finansiniam švietimui, patobulinančiam sprendimų priėmimo procesus, taip pat nėra vietos instituciniams pokyčiams, nes teigiama, jog institucijos veikia optimaliai ir žmonių sprendimai priimami pagal optimalią institucinę sanklodą (Altman, 2012).

Tradicinis vartojimo modelis teigia, kad vartojimo pasirinkimai kiekviename laikotarpyje yra labai gerai ir nuosekliai pasverti – nuo didžiausio naudingumo artimiausiu metu iki žemiausio naudingumo tolimiausiu metu. Būtent toks Samuelson nuoseklių sprendimų modelis yra tapęs dominuojančiu, nors pats autorius įspėjo, jog jo vertinti vienareikšmiškai negalima (Thaler, 2015). Pasak Thaler (2015), toks laiko nuoseklumo modelis yra trumparegiškas, kadangi žmogus iš prigimties yra nepastovus, žmogaus mąstymas keičiasi priklausomai nuo naujos informacijos, naujų situacijų ar pajamų pokyčių.

Kaip teigia Gradinaru (2014), realybė yra tokia, kad žmonės ne visada elgiasi logiškai iš ekonominio požiūrio, bet lemiasi psichologiniais faktoriais. Žmonės nuolat kartoja tas pačias klaidas, jie nežino, kaip paskaičiuoti riziką ir padaro ekonominius sprendimus pagal emocijas. Standartinį ekonomikos modelį kritikuoja ir kiti autoriai. Pavyzdžiui, buvo identifikuoti pagrindiniai „standartinės ekonomikos“ trūkumai – kada žmogus turi pasirinkti tarp „x“ ir „y“, jis ne visada turi absoliučią laisvę ir yra įtakojamas skirtingų manipuliacijos technikų, todėl dažnai pasirenka „x“, norėdamas pasirinkti „y“ (Neatu, 2015). Be to, kaip teigia Gradinaru (2014), standartinį ekonomikos modelį, pagal kurį žmonės priima sprendimus turėdami visą informaciją, žino savo norus ir jų pasirinkimas visada yra racionalus, papildė elgsenos ekonomikos teiginiai, kurie atsiželgia į visus žmogaus racionalumo svyravimus, kurie gali būti nulemti emocijų, rinkodaros manipuliavimo, nesugebėjimą įvertinti skirtingas tikimybes – žmonės turi ribotus pajėgumus apdoroti informaciją, nėra vienodi, turi subjektyvias išvalgas.

Panašiai teigia Petrovič (2014), pabrėždamas, jog pasaulyje gausu iracionalaus elgesio pavyzdžių, kurie pirmiausia yra susiejami su psichologiniais veiksniais – elgesio netobulumas susijęs su psichologinės ir emocinės būsenos kintamumu, savikontrolės stoka, pernelyg stipriu optimizmu, orientacija į „status quo“.

Neatu (2015), pabrėžia tris svarbiausias vartotojų elgsenos hipotezes:

1. Praradimo baimė nugalė prieš laimėjimo malonumą.

2. Žmogus atsisako savo interesų dėl įvairių priežasčių, pvz. teisybės, altruizmo ar keršto.

3. Dėl neaiškių aplinkybių ar per mažai informacijos, gali pasirinkti klaidingai.

Kalbant apie praradimo baimės nugalėjimą prieš laimėjimo malonumą, galima pasitelkti prospekto teorijos išvalgomis. Teorija teigia, jog žmonės nuostolius ir pelną vertina skirtingai – jie dažnai pervertina mažai tikėtinus pralaimėjimo įvykius ir nuvertina mažas laimėjimo tikimybes (Marčiulaitis, 2014). Chow (2016) papildė prospekto teorijos sampratą, teigdamas kad žmonių pasitenkinimas auga didėjant jų turtui, tačiau lėčiau tempu. Tai reiškia, jog žmonės nėra linkę rizikuoti: kai jų turtas auga didėjant rizikai (t.y. kai jie susiduria su galima tikimybe patirti nuostolį), jie teikia pirmenybę mažesniai, greitesniai pelnui negu didesniai ir vėlesniai pelnui su didele nuostolių rizika (Chow, 2016). Kitaip tariant, dažniausiai žmogaus elgesį lemia ne noras gauti pajamų, o nuolatinis siekis išvengti nuostolių (*Verslo žinios/žodynas*).

Yra manoma, jog kada žmonės supranta, kad negali gauti naudos iš karto, baiminamasi grėšiančio praradimo toliau investuojant pinigus ir pastangas. Kai kuriems sąnaudos yra investicijos būsimam vartojimui, todėl ekonomistai niekada neleidžia sąnaudoms įtakoti jų sprendimų, kadangi tai neleidžia optimizuoti sprendimų ir yra neracionalu (Madrian, 2014). Be to, analizuojant žmonių norą atidėti laukiamą grąžą, yra išskiriami du žmonių tipai: planuotojai ir vykdytojai. Planuotojai nustato ribas bei taisykles, kad būtų pasiekta didesnių tikslų, o vykdytojai siekia mėgautis viskuo iš karto ir jiems nerūpi ateities veiksmai. Planuotojo-vykdytojo modelis pabrėžia įtampą, kuri kyla tada, kai reikia nuspręsti kada taupyti, o kada vartoti (Thaler, 2015).

Dar vieni elgsenos ekonomikos tyrimai nustatė, jog žmonės yra linkę daugiau mokėti už daiktus, kuriuos jau turi, kad juos išsaugotų, negu mokėti už galimus turėti, tačiau dar ne jų daiktus. Kitaip sakant, sprendžiant ką pasirinkti, žmonės nelinkę atsisakyti savo nuosavybės, nors galima rinktis potencialiai didesnę vertę turinčias alternatyvas (Thaler, 2015). Toks žmonių pasirinkimas yra vadinamas nuosavybės efektu (angl. endowment effect), kurio bruožai yra šie:

- Žmogus prisirišęs prie savo nuosavybės.
- Žmogus susikoncentravęs į nuostolius.
- Žmogus mano, jog ir kiti į daiktą žvelgia iš tos pačios perspektyvos (Smith, 2014).

Atlikti vargingai gyvenančių ir pasiturinčių žmonių tyrimai atskleidė, jog vargšai, skirtingai nei kiti žmonės, labiau linkę priimti blogus ekonominius sprendimus. Tačiau ne todėl, kad jie yra neracionalūs ar neišsilavinę, bet todėl, kad daugelis visuomenės narių yra prieš juos nusiteikę, jiems labiau trūksta pagrindinės informacijos, kad galėtų priimti gerus sprendimus. Jie dažniau gyvena visuomenėje su klaidingais ar žalingais požiūriais (pavyzdžiui, kad mergaitės neturėtų eiti į mokyklą ir pan.). Tradicinės ekonomikos prielaidos tikina, kad vargšai nori užsidirbti, kad išeitų iš skurdo. Bet tyrimai rodo, kad skurdas verčia žmones jaustis bejėgiais, todėl jie negali net bandyti pagerinti savo

padėties – kada jie bando, visur susiduria su kliūtimis. Vargšai susiduria su išskirtinai dideliu stresu, o stresas sprendimų priėmimą daro dar sudėtingesnį (*The Economist*, 2014)

Taigi, matyti, jog žmonių elgesys dažnai yra neracionalus, dažnai turima ne visa reikiama informacija, dažnai klystama, taigi elgsenos ekonomistai siūlo išplėsti ir patobulinti tradicines sprendimo priėmimo modelių idėjas.

2.2.2. Informacinė aplinka

Išanalizavus bendrus vartotojų elgsenos bruožus, toliau galima analizuoti mokestinės politikos elementus, darančius poveikį mokesčių mokėtojų elgsenai.

Visų pirma, analizuojant individualų mokesčių mokėtojų reagavimą į mokesčius, pagrindine prielaida laikoma, kad kiekvienas gerai žino visus mokesčių sistemos aspektus. Tačiau vis daugėja tyrimų, kurie atskleidžia, jog tokių žinių dažnai nėra, o jų žinių nebuvimas turi didelį poveikį rezultatams (Alm ir Boudeaux, 2013). Autoriui pritaria ir Altman (2012), teigdamas, jog elgsenos ekonomika abejoja, ar aplinka, kurioje priimami tam tikri sprendimai, yra visuomet ideali. Jis mano, jog informaciniai, informacijos apdorojimo ir instituciniai parametrai vaidina pagrindinį vaidmenį klaidingų sprendimų atsiradimui, o geresnė informacija, geresnis informacijos pateikimas, didesnis paskatinimas, galėtų ištaisyti tokias racionalias klaidas (Altman, 2012).

Alm ir Boudeaux (2013) teigia, jog mokesčių mokėtojai ne visada žino mokesčių sumokėjimo terminą bei reikiamas sumokėti sumas, taigi tokios tokios informacinės spragos gali turėti reikšmingą poveikį tyrinėjant numatomos mokesčių mokėtojų elgsenos elastingumą. Walsh (2012) taip pat sutinka, jog daugeliui žmonių mokesčiai yra sudėtingas dalykas ir yra įrodyta, jog tai turi įtakos mokesčių nesilaikymui. Tam, jog mokesčių mokėtojai turi ir žino ne visą informaciją, pritaria Leicester ir kt. (2012), teigdami, jog žmonėms mokesčių politika tampa vis labiau komplikauta, todėl jie dažnai imasi lengvesnio sprendimo. Yra įrodyta, jog žmonės painioja ribinius mokesčių tarifus su vidutiniais mokesčių tarifais – būtent todėl, kad ribinių mokesčių struktūra yra sudėtingesnė, o vidutiniai mokesčių tarifai lengviau suprantami. Panašiai teigia ir Batrancea ir kt. (2012), pabrėždamas, kad mokesčių teisė yra sudėtinga, todėl mokesčių mokėtojai mokesčių įstatymus aiškinasi nenoriai, o jų suvokimas priklauso nuo švietimo lygio, t.y. nuo mokymosi laiko – daugeliu tyrimų įrodyta, kad aukštesnio išsilavinimo žmonės labiau supranta mokestinių įsipareigojimų prasmę ir vyriausybės politikos tikslą, taigi jie sąžiningiau vykdo mokestines prievoles. Žinoma, jog tokios šalys kaip Australija, Prancūzija, Naujoji Zelandija, JAV įdėjo ilgas ir sudėtingas pastangas supaprastinti mokesčių teisę, t.y. mokesčių reguliavimus perrašyti į paprastesnę kalbą, naudojant logines struktūras, tačiau nepaisant tokių pastangų, tai turėjo nedidelį poveikį mokestinių prievolių laikymuisi (Batrancea ir kt., 2012).

Alm ir Boudeaux (2013) patvirtina, jog buvo atliktas tyrimas, įrodantis, jog asmenys negali tiksliai suvokti mokesčių naštos – t.y., jie yra linkę nuvertinti bendrą mokesčių našta, kai našta yra pasiskirsčiusi į mažesnius mokesčius. Tai pabėžia ir Leicester ir kt., (2012), teigdami, jog eksperimentiniais tyrimais nustatyta, jog žmonės kenčia nuo polinkio labiau sutelkti dėmesį į atskirus komponentus, o ne į visą visumą. Perspektyvų teorijos modelis teigia, kad žmonės jaučia praradimą daug labiau negu ekvivalentinio dydžio pajamas, ir skausmas prarandant didesnes pajamas tampa vis mažesnis. To rezultatas – dažnas mažų mokesčių didinimas gali būti suvokiamas kaip daugiau kainuojantis negu vienas didelis mokesčio pakėlimas. Taigi tokie elgsenos faktoriai gali reikšti, jog net net maži mokesčiai gali būti sunkiai įgyvendinami – tai gali paaiškinti, kodėl dažnai mokesčių reforma, pagal kurią mokesčių tarifai metai iš metų didinami mažomis sumomis, dažnai nebūna įvykdoma kaip buvo planuota. Kad mokesčių tarifai yra labai svarbus ekonominis indikatorius, kuris tiesiogiai susijęs su mokesčių vengimu, pritaria ir Gradinaru (2014), teigdamas, jog tyrimais įrodyta, kad didesni mokesčių tarifai mažina mokesčių prievolių vykdymo lygį – aukštesnė mokesstinė našta 10 kartų padidina mokesčių vengimą.

Taigi, informacinė aplinka iš tiesų yra itin svarbi apsisprendžiant laikytis mokesčių įstatymų. Nekokybiška ir neišsami informacija, neteisingas mokesčių naštos suvokimas skatina mokesčių vengimą ir nesąžiningą elgesį.

2.2.3. Viešųjų paslaugų kokybė ir sąžininga politika

„Tai, koku būdu yra pateikiami mokesčiai ir išmokos, turi didelės įtakos“ – teigia Leicester ir kt. (2012). Pasak OECD (2015), pasitikėjimas mokesčių administratoriais, valdžios institucijomis, yra būtina sąlyga elgsenos ekonomikos taikymui. Teisingumo suvokimas gali būti itin svarbus – teigiama, jeigu mokesčių mokėtojai mano, kad mokesčių sistema yra nesąžininga, jie bus linkę labiau vengti mokesčių siekiant atkurti teisingumą (Loureiro, 2014).

Mokesčių prievolių vykdymo veiksniai yra mokesčių įstatymų ir mokesstinės sistemos kompleksiskumas. Prieš priimant sprendimą paklusti įstatymams, vienas iš pirmųjų elementų, su kuo susiduria mokesčių mokėtojas, yra mokesčių įstatymai. Jų kompleksiskumo lygis gali paveikti mokesčių mokėtojo ketinimus būti vengėjais arba sąžiningais mokėtojais. Mokesčių sistemos struktūra taip pat gali paveikti norą laikytis įstatymų, jeigu suvokiama, kad sistema yra per daug biurokratinė, su didele mokesetine našta ir dideliu mokesčių kiekiu (Batrancea ir kt., 2012).

EK (2014, p. 17) teigia: „Jeigu valdžios paslaugos ir viešosios prekės yra prastos kokybės, mokesčių mokėtojai mokesčius suvokia esant nesąžiningais.“ Walsh (2012) pritarė, jog sąžiningumo ir tiesos suvokimas yra svarbūs mokesčių administravimo įrankiai bandant sumažinti mokesčių slėpimą, o raktas į pasitikėjimą yra skaidrumas. Weber ir Fooken (2014) papildė autorius, teigdami, kad mokesčių vengimas turėtų sumažėti, jeigu mokesčių administratorius demonstruotų

atvirumą ir sąžiningumą, ir atvirkščiai – mokesčių vengimas didės, jeigu mokesčių mokėtojai nepasitikės mokesčių administratoriais surenkant pakankamai mokesčių. Tam pritaria Batrancea ir kt. (2012), teigdami, jog tyrinėjant sąsają tarp neefektyvių viešųjų išlaidų ir mokesčių moralės, pabrėžiama, kad požiūris į mokesčių sistemą pagerėja, kada valstybės ištekliai naudojami efektyviau. Be to, teigiama, kad tiesioginė demokratija teikiama įtakoja mokesčių moralę, o neefektyvi fiskalinė politika, iššvaistytos lėšos ir žemos kokybės viešosios gėrybės skatina mokesčių mokėtojus pagalvoti dar kelis kartus, prieš mokant visą savo mokesčių dalį (Anca ir Margareta, 2012).

Apibendrinant galima teigti, kad pasitikėjimas valstybe ir jos teikiamomis viešosiomis gėrybėmis yra vienas svarbiausių veiksnių, galinčių paveikti mokesčių mokėtoją – mokesčių mokėtojai patys elgsis sąžiningai tik suvokdami, jog ir valstybės vykdoma politika yra sąžininga.

2.2.4 Audito ir baudų tikimybė

Manoma, jog viena iš priemonių, galinti paskatinti mokesčių mokėtojų sąžiningumą, yra tam tikrų atgrąsymo priemonių taikymas. Mokesčių įstatymų laikymosi ekonominės teorijos pagrindas yra užkirsti kelią mokesčių vengimui per auditą, mokesčių ir baudų dydžius, kaip yra pateikiama klasikiniame modelyje (Loureiro, 2014).

Kaip teigia Walsh (2012), atgrąšymas yra gyvybiškai svarbi priemonė bet kokiam mokesčių administravimui – jis turi didelės įtakos mokesčių mokėjimo laikymusi. Neoklasikiniuose mokesčių vengimo modeliuose, mokesčių mokėtojo pasirinkimas mokėti mokesčius dažniausiai pateikiamas kaip pasirinkimas išvengti rizikos, turint informaciją apie tikimybę būti sučiuptam ar nubaustam (EK, 2014).

Tačiau empiriniai duomenys atskleidžia ir kitus faktus – kartais audituojant patikimą mokesčių mokėtoją, jam dingsta noras laikytis mokesčių įstatymų, o kai kuriais atvejais yra nustatyta, jog mokesčių mokėtojo elgesys po audito net pablogėja. Įrodymai rodo, jog atsižvelgiant į tikimybę būti išaiškintam nemokant mokesčių ir baudmės dydį, mokesčių vengimo lygis daugelyje šalių turėtų būti aukštesnis – vienas iš paaiškinimų yra žmonių polinkis pervertinti tikimybę būti audituojamam ir galimas sankcijas (Walsh, 2012). Įrodyta, jog net ir maža audito tikimybė skatina sąžiningumą, nes kai kurie mokesčių mokėtojai yra itin jautrūs ir pervertina audito tikimybę (Loureiro, 2014). Buvo atliktas tyrimas, kuomet 1724 mokesčių mokėtojų buvo informuoti, kad pateikus pajamų mokesčių deklaraciją, bus audituojami – rezultatai parodė, jog gaunantys aukštas pajamas, buvo nelinkę vengti mokesčių, o gaunantys mažas ir vidutines pajamas mokesčių deklaracijas teikė atsakingiau (Batrancea ir kt., 2012).

Manoma, kad tikimybė būti audituotam negali būti aiški vidutiniam mokesčių mokėtojui, todėl jie priima sprendimus dviprasmiškai – pristatytas modelis, kuris įvertina žmonių polinkį pervertinti mažas tikimybes ir polinkį naudoti įprastas pajamas kaip orientacinį sprendimo priėmimą (nuostolių baimė). Autoriai teigia, kad toks modelis prognozuoja sąžiningumo lygį, kuris yra artimas iš tikrųjų

esamam sąžiningumo lygiui (EK, 2014). Be to, EK (2014) teigia, jog mokesčių mokėtojai labiau vengia mokėti mokesčius, jeigu institucijos slepia tam tikrą informaciją apie audito procedūras ir tikimybę. Tam pritaria ir Liu (2014), teigdamas, jog audito ataskaitų pateikimas apie mokesčių mokėtojų nesąžiningą elgesį sustiprina suvokiamą išaiškinimo riziką ir galimų sankcijų dydį.

Yra išskirtos dvi mokesčių mokėjimo strategijos:

1. Mokėti mokesčius pagal realias pajamas.
2. Deklaruoti mažesnes pajamas ir todėl mokėti mažiau mokesčių.

Pasirinkimas tarp šių dviejų strategijų priklauso nuo tikimybės būti audituotam: teigiama, kad mokesčių vengimas mažėja, kada audito tikimybė ir baudos didėja, nes mažėja tikėtinas vengimo naudingumas – mokesčių laikymasis sparčiai padidėtų visame pasaulyje, jeigu vyriausybės tiesiog nustatytų griežtesnes bausmes arba padidintų audito tikimybę. Tačiau nepaisant to, dauguma teorinių ir empirinių tyrimų nukrypo nuo šio modelio – dauguma tyrimų palaiko hipotezę, kuri teigia kad didėjanti audito tikimybė nulems sąžiningesnį mokesčių mokėjimą (Batrancea ir kt., 2012). Autoriams pritaria ir Loureiro (2014), teigdamas, kad baudų tarifų padidinimas veikia aukštesnio lygio pajamas gaunančius mokesčių mokėtojus, taip pat tyrimais įrodyta, jog mažesni mokesčiai ir didesnės pajamos taip pat skatina deklaracijose pateikti didesnes pajamas.

Matyti, jog audito poveikis mokesčių mokėtojų elgsenai yra gana dviprasmiškas, tačiau kur kas svarbesnis veiksnys yra baudų dydis – mokesčių mokėtojai būtų linkę mažiau rizikuoti vengiant mokesčių, žinodami, jog jiems bus taikomos didesnės sankcijos.

2.2.5. Socialinės normos

Nors požiūris, jog audito ir kitos interveicinės priemonės mokesčių mokėtojus skatina sąžiningą mokesčių mokėjimą, yra plačiai paplitęs ir vienas pagrindiniu, pastaruoju metu populiarėja tyrimai, kurie teigia, jog mokesčių mokėjimą lemia ir tokie veiksniai kaip moraliniai įsitikinimai ir požiūris, socialinės normos.

Gėdos ir kaltės jausmas gali stipriai įtakoti mokesčių mokėtojų elgesį – šie jausmai gali sumažinti suvokiamą mokesčių vengimo naudą ir taip nulemti pasirinkimą mokesčius mokėti sąžiningai. Itin svarbus veiksnys yra ir moralė – įrodyta, jog mokesčių moralė vaidina svarbų vaidmenį nustatant šešėlinės ekonomikos dydį – aukštesnė mokesčių moralė sukuria mažesnę šešėlinę ekonomiką (Loureiro, 2014).

Pagal literatūrą, normos yra elgesio standartai, nustatyti pagal asmeninį, socialinių grupių ir kolektyvinį lygį. Socialinės normos taip pat atstovauja kultūrinius sandartus, integruotus tarp mokesčių mokėtojų ir institucijų, atsakingų už mokesčių sistemą. Šiuo atveju, mokesčių įstatymų laikymasis gali būti pasiekiamas sumažinant socialinį atotrūkį tarp šių dviejų grupių (Batrancea ir kt., 2012).

Socialinių normų sąvoka apibrėžiama kaip taisyklės ir standartai, kurie yra priimtini tam tikroje grupėje, kurie skatina arba riboja socialinį elgesį be įstatymų jėgos ir identifikuoja tokias įtakos sritis kaip:

- **Įpareigojimo normos** – bendri visuomenės lūkesčiai dėl elgesio, arba kitaip, suvokimas, *ka visuomenė galvoja, kaip kiti turėtų elgtis* tam tikroje situacijoje. Šios normos nurodo kaip turi būti elgiamasi ir kokios yra grupės moralinės taisyklės.
- **Aprašomosios normos** – standartai, sukurti iš kitų elgesio stebėjimų. Tai paaiškina kaip žmogus mano, *kad kiti žmonės elgtųsi* tam tikroje situacijoje. Kitų stebėjimas suteikia informacijos, kas yra priimtina.
- **Subjektyvios normos** – asmens suvokimas apie tai, kaip elgtųsi tam tikroje situacijoje ir *ka galvotų jam svarbūs žmonės*.
- **Asmeninės normos** – asmeniniai standartai arba tikėtinas *pačio asmens elgesys tam tikroje situacijoje*, paties lūkesčiai dėl tinkamo elgesio. Šie standartai kyla dėl internalizavimo reiškinių (Bobek, Hageman ir Kelliher, 2012). Asmeninės normos taip pat priklauso tokiam elgesiui kaip altruizmas, religiniai įsitikinimai ar priklausomybės, kas dažnai koreliuoja su aukšta mokesčių mokėjimo morale ir noru laikytis įstatymų (Batrancea ir kt., 2012).

Itin dažnai visuomenės spaudimas ir „bandos jausmas“ įvardijamas kaip vienas svarbiausių veiksnių, darančių įtaką vartotojų elgsenai. Tyrimai parodė, kad žmonės, net ir finansų rinkos analitikai, yra linkę mėgdžioti kitų sprendimus, kadangi „bandos efektas“ padeda sumažinti nusivylimą, nes imituoja komforto jausmą tarp kitų individų, atleidžia nuo atsakomybės prisiėmimo. Be to, žmonėms sunku priimti racionalius sprendimus kai susiduriama su situacijomis, kurios reikalauja tam tikrų socialinių standartų ir ekonominių taisyklių laikymosi (Gradinaru, 2014). Jeigu socialinei aplinkai nesąžiningas elgesys yra priimtinas, tai mokesčio mokėtojo mokesčių įstatymų laikymasis sumažėja (Batrancea ir kt., 2012).

Tam, jog mokesčių mokėtojų elgseną lemia įvairūs socialiniai faktoriai pritaria ir EK (2014), pabrėždama, jog itin svarbūs tokie faktoriai kaip psichologinė įtampa, prestižas, teisingumas, socialinės normos ir grupių efektas. Psichologiniai veiksniai gali būti vieni svarbiausių atgrasantys nuo mokesčių vengimo – žmonės bijo būti viešai sugėdinti. Su tuo sutinka ir Walsh (2015): „Pagrindinis faktorius vykdyti mokesčines prievoles yra elgtis teisingai“. Pasak autoriaus, mokesčių mokėtojai siekia laikytis taisyklių, nes tiki, jog taip elgtis yra teisinga, bet ne dėl bausmių baimės, jeigu jie jų nesilaikytų – toks mokesčių mokėtojų noras yra glaudžiai susijęs su elgesio normomis: ir asmeninėmis, ir socialinėmis, kurios vyrauja visuomenėje (Walsh, 2015).

Be to, kaip teigia Bobek ir kt. (2012), atikus eksperimentinius elgsenos ekonomikos tyrimus yra prieita išvados, jog socialinės normos yra esminis veiksnys nulemiantis mokesčių mokėtojų

sąžiningumą – stebint, kai socialinė norma buvo laikoma mokesčių nesilaikymas, sąžiningi mokesčių mokėjimai nukrito beveik iki nulio ribos. Taigi, jeigu socialinės normos yra dominuojantis faktorius mokesčių mokėtojams, šių normų priežiūra ir tobulinimas yra būtinas stabiliam mokesčių pajamų šaltiniui užtikrinti. Kaip bebūtų, socialinės normos yra stipriai susijusios su finansiniais sunkumais nestabilioje ekonominėje aplinkoje (Bobek ir kt., 2012).

Mokesčių mokėjimui yra labai svarbios ekonominės sąlygos:

- Verslas su likvidumo problemomis bus labiau linkęs vengti mokesčių.
- Veiksniai kurie skatina ekonomikos augimą, taip pat skatina sąžiningą mokesčių mokėjimą.
- Ekonominiai nuosmukiai yra dažnai susiję su padidėjusiu mokesčių vengimu.
- Didesni mokesčių tarifai susiję su mokesčių vengimu, jeigu jie paskatina mokesčių mokėtojus pereiti į šešėlinę ekonomiką (Walsh, 2012).

Apibendrintai pagrindines koncepsijas, paremtas elgsenos ekonomikos tyrimais, kurios paveikia mokesčių mokėtojų sprendimų priėmimą, galima matyti 2 lentelėje.

2 lentelė. Mokesčių mokėtojų elgsenos koncepsijos (Sudaryta pagal Walsh, 2012)

Veiksny	Mokesčių mokėtojų elgsena
Amžius	Senesni žmonės yra sąžiningesni, galbūt dėl to, kad jie labiau vengia rizikos. Kai kurie tyrimai parodė, jog ir jauni, ir seni yra sąžiningesni negu vidutinio amžiaus žmonės.
Lytis	Vyrai vengia mokesčių dažniau negu moterys (panašus rezultatas yra ir platesnėje literatūroje dėl įvairių nusikaltimų).
Šeimyninė padėtis	Kai kurie tyrimai rodo, jog susituokę žmonės linkę turėti didesnę mokesčių moralę ir yra labiau suvaržyti. Našlys mokesčių mokėtojas taip pat yra sąžiningesnis.
Išsilavinimas	Išsilavinę žmonės turi būti geriau informuoti apie mokesčių įstatymus, kas turėtų teigiamai įtakoti sąžiningą mokesčių mokėjimą, tačiau jie turi ir daugiau žinių apie mokesčių vengimo galimybes. Empiriniai rezultatai yra neiširti.
Mokesčio mokėtojo statusas	Vieninteliai savininkai arba savarankiškai dirbantys asmenys yra mažiau sąžiningi už vidurkį. Savarankiškai dirbantys asmenys turi daugiau galimybių išvengti mokesčių. Dažnai tai susiję su prekybos sektoriumi.
Darbo padėtis	Nedarbas lemia mažesnes pajamas ir pinigų srautų sunkumus, tačiau taip pat ir mažesnius mokesčių įsipareigojimus (arba išvis jų nėra). Empiriniai rezultatai yra įvairūs, nevienareikšmiai.
Mokesčių tarifai	Mokesčių tarifai neigiamai susiję su sąžiningumu (aukštesni tarifai skatina mokesčių vengimą), tačiau yra keletas prieštaringų tyrimų.
Sektorius	Tam tikri ekonomikos sektoriai siejami su nesažiningumu: pinigų ir mažmeninės prekybos įmonės, prekybininkai iš nuolatinės verslo vietos (garažas, parduotuvė, restoranas ir pan.), žemės ūkio veikla, bei tie, kurie turi pajamų iš nuomos arba investavimo šaltinių.
Pajamos	Įvairūs rezultatai. Didesnės pajamos turėtų siūlyti daugiau galimybių vengti mokesčių, tačiau mažesnės pajamos mažina grynuosius pinigus ir gali suteikti sunkumų surinkti mokesčius. Ir mažesnės, ir didesnės pajamos gali turėti neigiamą įtaką mokesčių mokėjimui.
Sankcijos	Baudos ir realus auditų skaičius turi teigiamą įtaką sąžiningumui, tačiau dažnai ji būna labai maža. Kadangi žmonės linkę pervertinti galimų auditų skaičių, tai susiję su didesniu sąžiningumu. Jei audito patirtis nebuvo tokia neigiama kaip mokesčių mokėtojas tikėjosi arba kai auditas baigiasi, kyla noras susigrąžinti prarastas pajamas.

Taigi, galima teigti, jog bene plačiausiai nagrinėtas veiksnys, įtakojantis mokesčių mokėtojų elgseną, yra socialinės normos. Socialinio elgesio standartai ir visuomenės požiūris turi itin didelį poveikį apsisprendimui mokėti mokesčius sąžiningai arba jų vengti.

2.3.Mokesčių vengimo mažinimo būdai pasitelkiant elgsenos ekonomiką

Išsiaiškinus teorinius elgsenos ekonomikos sampratos ir mokesčių vengimą lemiančių veiksnių aspektus, galima kurta naujus mokesčių politikos tobulinimo būdus. Išsiaiškinti praktines elgsenos ekonomikos taikymo galimybes – bene svarbiausias uždavinys, siekiant kurti efektyvią mokesčių politiką.

2.3.1. Mokestinės politikos elementų tobulinimas

Žinant, jog pagrindinė elgsenos ekonomikos idėja yra ta, kad įmanoma taikyti įžvalgas iš riboto racionalumo teorijos ir ištaisyti vartotojų klaidas arba tam tikrais atvejais skatinti elgtis juos kitaip, jeigu jų pasirinkimai yra netinkami ir neracionalūs – pasitelkiant elgsenos ekonomikos tyrimus, galima paskatinti vartotojus tinkamam pasirinkimui (Bogliacino ir kt., 2015). Būtent pagal šį faktą, jog žmonės gali priimti jiems nepalankius sprendimus, elgsenos ekonomikos šalininkai priėjo išvados, jog paternalistinės vyriausybės gali padėti žmonėms priimti geresnius sprendimus (Petrovic, 2014).

Kaip teigia Neatu (2015), vyriausybė turi aktyviai dalyvauti ekonominėje politikoje įtakoiant žmonių elgesį sprendimo priėmimo procese ir vyriausybės kišimasis yra būtinas, nes vien socialinių ekonominių mechanizmų veikimo nepakanka. Tačiau dėl vyriausybių bandymo pakeisti vartotojų elgesį paslėptai motyvuojant, teisėtumo, kyla nemažai diskusijų. Pasak Oliver (2015), tokios politikos formuotojai teigia, jog tai yra leistina, jeigu žmonės yra pasimetę ir elgiasi atsitiktinai, tačiau kiti teigia, kad mažai tikėtina, jog valstybė nuspręš žmonėms rinktis tai, ko jie nori – didelis vyriausybės kišimasis į asmeninius sprendimus, reikalauja itin atidžiai nustatyti, kokie yra žmonių norai ir kas jiems yra gerai, todėl vyrauja nuomonė, jog elgsenos reguliavimas per politiką yra naivus. Kaip teigia A. Oliver (2015), toks neigiamas požiūris sumenkina elgsenos ekonomiką, kuri gali prisidėti prie ekonominės politikos formavimo ir įgyvendinimo.

Jam pritaria ir kiti autoriai. Pavyzdžiui, Bogliacino ir kt. (2015) teigia, jog vyriausybių paternalizmas yra suderintas su pasirinkimo laisve. Petrovič (2014) taip pat mano, jog teoriškai ekonomika neveikia kaip paternalistinė ir nėra ribojama pasirinkimo laisvė. Pasirinkimo laisvė ribojama tik tuomet, kai ekonominių subjektų veikla kelia grėsmę kitų interesams – tuomet valdžios kišimasis yra pateisinamas ir yra susijęs su rinkos trūkumais. Vyriausybės kišimasis paremtas pagrindine mintim, kad žmonės nėra apsaugoti nuo sisteminių klaidų priimant sprendimus, taigi valstybės užduotis yra padėti jiems nukreipti jų elgesį link teisingų sprendimų ir racionalių visų turimų išteklių panaudojimo (Viscusi ir Gayer, 2015).

Taip pat buvo išskirti šie politikos elementai, kurie įtakoja žmonių požiūrį į mokesčių mokėjimą ir kuriuos taikant galima sumažinti mokesčių vengimą, klaidas bei skolas:

- Veikti nesudėtingai: procesas turėtų būti toks paprastas, kad nesukurtų barjerų.
- Pabrėžti pagrindines žinutes: žmonės nenaudoja visos informacijos, kuri jiems yra suteikiama ir suteikia svarbą tam tikriems elementams.
- Naudoti asmeninį stilių: naudoti mažiau formalios kalbos, kas padidina tikimybę, jog žmonės manys, kad šis pranešimas skirtas būtent jiems.
- Būti nuoširdiems: priminti žmonėms, kad svarbu būti sąžiningiems.
- Naudoti socialines normas: didėja tikimybė, kad žmonės priims tam tikras kitų žmonių elgesio normas.
- Atsilyginti už norimą elgesį.
- Pabrėžti nesąžiningo elgesio riziką: pabrėžti, kad nesąžiningas elgesys gali turėti neigiamą poveikį žmogui arba aplinkiniams (Neatu, 2015).

Tačiau yra ir daugiau elgsenos ekonomikos taikymo principų, skirtų mokesčių politikos formavimui ir įgyvendinimui. Yra išplėtoti principai (žr. 3 lentelė), kurie gali būti taikomi norint paveikti žmonių elgesį ir sprendimų priėmimą.

3 lentelė. Mokestinės politikos tobulinimo būdai (Sudaryta pagal Walsh, K. 2012)

Įtakos principai	Paaškinimas	Mokestinės politikos tobulinimo būdai
Abipusiškumas	Žmonės nori jausti grįžtamąjį ryšį.	Nurodyti mokesčių mokėtojams, kaip mokesčių administratoriai gali jiems padėti ir pabrėžti mokesčių mokėjimo privalumus.
Autoritetas	Žmonės ieško ekspertų pagalbos,	Teikti galimybę bendrauti su kompetetingais ir turinčiais patirtį mokesčių administratoriais.
Nepriteklius	Žmonės suteikia didesnę vertę ribotiems ištekliams.	Įvardinti sąžiningą mokesčių mokėjimą kaip būdą išvengti nuostolių ir parodyti, kad mokesčių administravimas yra unikali paslauga.
Socialinis įrodymas ir sutarimas	Žmonės lygiuojasi į kitų elgesį,	Skleisti mokesčių mokėtojams žinią, jog sąžiningas elgesys yra norma, būti atsargiems skleidžiant informaciją apie platų mokesčių vengimo paplitimą, nes tai gali sukelti nepageidaujamą elgesį.
Simpatijos, pomėgiai	Žmonės linkę paremti idėjas ar veiksmus, kurie jiems patinka.	Pabrėžti teigiamus mokesčių administravimo ir mokesčių sistemos aspektus, siekiant pagerinti mokesčių mokėtojų požiūrį.

Walsh (2012) pabrėžia, jog mokesčių administratorių ryšys su jaunais mokesčių mokėtojais gali paveikti jų asmenines normas ir mokestinių prievolių vykdymo naudą ilgajame laikotarpyje. Be to, autorius ypatingai pabrėžia socialinių normų svarbą – socialinės normos įtakoja mokesčių mokėtojų elgesį. Jeigu suvokiama, jog mokesčių vengimas yra ribotas ir dauguma žmonių mokesčius moka, tai priverčia žmones nenorėti išvengti mokesčių. Jeigu žmonės tiki, jog pažeidimas yra daugiau paplitęs, negu jis iš tiesų paplitęs praktiškai, ištaisant tokį klaidingą supratimą yra taip pat vienas iš būdų

sustiprinti mokesčių laikymąsi.

Dar vieną būdą, kaip vieną iš svarbiausių skatinant sąžiningą mokesčių mokėjimą, pamini James (2012), teigdamas, kad skatinant mokesčių mokėtojus pagrįstai ir sąžiningai, paaiškinant taisykles ir sprendimus, teikiant patikimą informaciją, pagerina mokesčių administratorių reputaciją, kas sukelia norą laikytis mokesčių. Atvirkščiai, žemas paslaugų suteikimo lygis sukelia priešingą reakciją ir kartais mokesčių administratoriai susiduria su sunkumais, net kai ir panaudoja daug pastangų pakeisti valdymo sistemas.

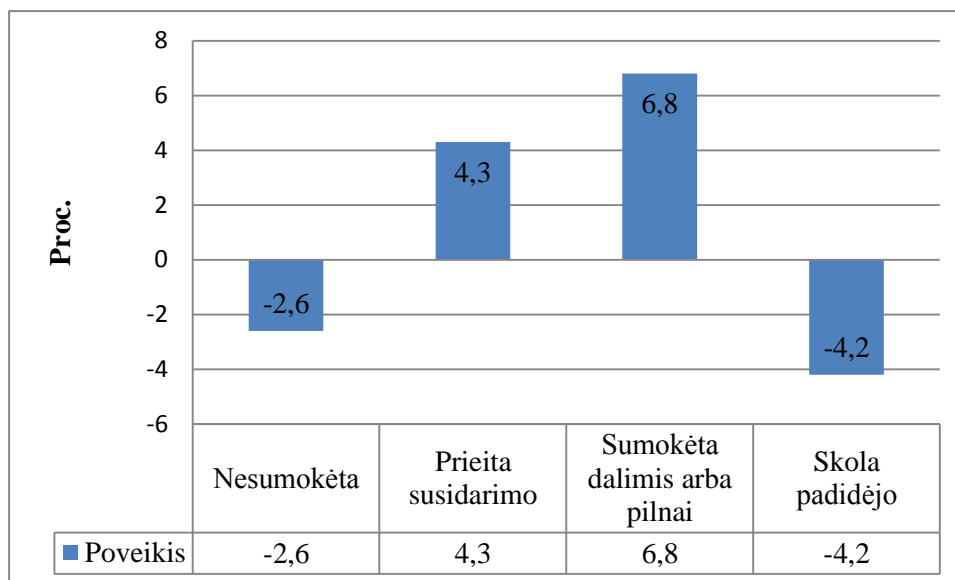
Leicester ir kt., (2012) teigia, jog politikos formuotojai turėtų galvoti apie reformą visų mokesčių ir pašalpų sistemos kontekste, kada galvojama apie tokias problemas kaip progresyvumą arba darbo skatinimą. Pasak autorių, kuomet mokesčiai ir išmokos susiję įvairiausiomis sritimis, reformos neišvengiamai sukelia pokyčius skirtingoms sudedamosioms dalims, kurių didelis poveikis gali būti prarastas – pavydžiui, didinant PVM apmokestinamąją bazę ir naudojant kitus mokesčius ir išmokas, kompensuojant mažas pajamas gaunantiems namų ūkiams, gali padėti pagerinti bendrą mokesčių sistemos efektyvumą, bet regresinis PVM reformos pobūdis nagrinėjant atskirai bus neabejotinas ir toks reformos paketas bus mažiau priimtinas (Leicester ir kt., 2012).

Tačiau bene populiariausias ir plačiausiai pasitelkiant elgsenos ekonomikos įžvalgas ištyrinėtas būdas, siekiant sutaupyti biudžetų lėšas ir surinkti mokesčius, yra priminimų siuntimas mokesčių mokėtojams. Kaip teigia Walsh (2012), mokesčių administratoriai gali bandyti siųsti žinutes kurios sukelia įtampą mokesčių mokėtojams ir pabrėžia mokesčių svarbą. Su tuo sutinka ir daugelis kitų autorių – Harford (2014) teigia, jog bandymais parodyta, jog priminimas žinutėmis padidina žmonių dalį, sumokančių legalius mokesčius, o tai padeda apsisaugoti nuo bėdų su anstoliais, be to, aiškiai parašyti laišakai su trumpais punktais, paskatina didesnę atsakymą į juos; Geiger (2016) taip pat pabrėžia, jog mažų priminimų įvedimas iš karto gali atnešti didelę sėkmę mokesčių surinkimams.

Priminimų svarba yra neabejotina – teigiama, jog tokios priemonės, kaip įvairūs kvietimai, ar raginimai yra efektyvios ir svarbios priemonės, kuriomis galima įtakoti žmonių sprendimus, pateikiant mokesčių mokėtojams daugiau informacijos apie jų elgesio alternatyvas ir jų pasėkmes. (Bazarovaitė ir Jurčys, 2016). Buvo atlikti įvairūs tyrimai, patvirtinantys, jog žinučių siuntimas mokesčių mokėtojams iš tiesų yra efektyvus būdas geriau suprasti vartotojų elgesį ir formuoti veiksmingesnę mokesčių politiką. Pavyzdžiui:

- BIT atliko tyrimą – išsiuntė laiškus žmonėms prašydami sumokėti nesumokėtus mokesčius. Žmonės sureagavo žymiai greičiau nei sukūrus bendrą pranešimą (Leicester ir kt., 2012).
- Didžiojoje Britalijoje buvo sukurta programa, pagal kurią teismų sprendimų skolininkams buvo siunčiamos priminimo žinutes likus kiek daugiau negu savaitei laiko iki baudos sumokėjimo termino – to rezultatas – sutaupyti apie 35 mln. eurų (Bazarovaitė, Jurčys, 2016).

- Patobulintas įspėjimas apie mokestį buvo išsiųstas atsitiktinai 1000 mokesčių mokėtojų. Tuo pačiu metu 1000 mokesčių mokėtojų buvo išsiųstas esamas laiškas. Po 60 dienų pastebėta, jog padidėjo mokesčių mokėtojų, kurie gavo naują laišką, apmokėtų mokesčių arba prieita susitarimo, taip pat sumažėjo nesumokėtų mokesčių ir skolos didėjimas (žr. 4 pav.).

4 pav. Mokesčių mokėtojų elgesio pokyčiai nusiuntus įspėjamuosius laiškus (Adaptuota pagal *Australian Taxation Office, 2016*)

Tyrimas buvo skirtas mokesčių mokėtojams su ilgalaikė skola (ilgesne nei dviejų metų). Naujas laiškas buvo išsiųstas pilotinei grupei 1000 mokesčių mokėtojų, o kontrolinė grupė iš 1246 mokesčių mokėtojų jų negavo – pilotinė grupė buvo daugiau nei 6 kartus linkusi įvykdyti susitarimus negu kontrolinė grupė, o 52 procentai mokesčių mokėtojų sumažino savo skolas (*Australian Taxation Office, 2016*). Taigi po tokių teigiamų rezultatų, bandoma elgsenos išvalgas taikyti glaužiau bendraujant su mokesčių mokėtojais, suteikiant galimybę mokesčių mokėtojams lengviau pasirinkti ir laikytis mokesčių sistemos.

Viena iš elgsenos ekonomikos taikymo sričių, yra pakeisti kalbą, struktūrą ir išdėstymą skolos laiškuose tam, kad padidinti apmokėjimus, būnant aišku dėl:

- Ką mokesčių mokėtojui reikia padaryti.
- Kokios nesumokėjimo pasėkmės.

Sąskaitos turi labiau atrodyti kaip sąskaitos, įtraukiant daugiau aiškių žinučių, pavyzdžiui: „Prašome nekreipti dėmesio į šį laišką, jeigu apmokėjote šią skolą per paskutines septynias dienas“, padedant labiau sutelkti dėmesį į pagrindinį pranešimą (*Australian Taxation Office, 2016*).

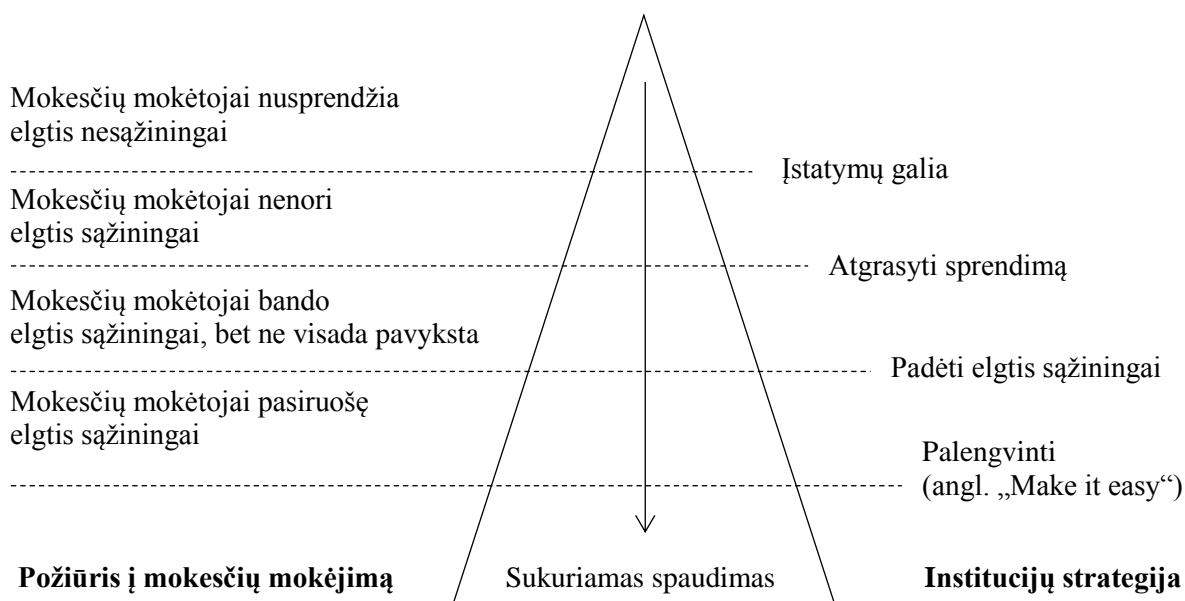
Apibendrinant iš tiesų galima teigti, jog vien socialinių ekonominių mechanizmų nepakanka, todėl tik aktyvus naujų būdų, kaip paveikti mokesčių mokėtojų elgseną, ieškojimas, gali padėti sumažinti mokesčių vengimą. Tokios priemonės kaip pakankamos informacijos suteikimas, mokesčių

administratorių reputacijos gerinimas, atlygis už sąžiningą elgesį ir rizikos dėl nesąžiningo elgesio pabrėžimas arba priminimų siuntimas – paprastos, lengvai įgyvendinamos, tačiau galinčios turėti itin didelį poveikį priemonės.

2.3.2. Pagal elgsenos ekonomiką sukurti ir taikomi mokesčių politikos modeliai

Empiriniai mokesčių mokėtojų elgsenos tyrimai buvo pritaikyti realiose mokesčių sistemose ir kuriant naujus mokesčių politikos modelius. Rengiamos naujos skolų surinkimo technikos įstatymų laikymosi paskatinimui ir efektyvumo padidimui: kuriami nauji būdai, kaip aptikti mokėtojus, kurie nesilaiko savo įsipareigojimų, stebima geroji užsienio praktika, atnaujinamos šalies skolų surinkimo strategijos (*Inland Revenue Department, 2009*).

Kai kuriose šalyse, atlikus mokesčių mokėtojų elgsenos tyrimus, buvo sukurti modeliai siekiant didinti sąžiningą mokesčių mokėjimą ilguoju laikotarpiu. Vienas iš žymiausių modelių buvo sukurtas 1990 metais – ATO modelis (angl. Australian Taxation Office Compliance Model) ir buvo paremtas Valerie Braithwaite „motyvacinio požiūrio“ koncepcija (žr. 5 pav.). Šis modelis buvo sukurtas kaip daugelio reformų, kuriomis buvo skatinama savanoriška mokesčių mokėjimo kultūra, pasėkmė (*Batrancea ir kt., 2012*).

5 pav. ATO mokesčių laikymosi modelis (Adaptuota pagal James, 2012)

Australijos mokesčių ofisas rekomenduoja reguliavimo strategiją kiekvienam motyvaciniam požiūriui. Kai socialinė distancija tarp mokesčių mokėtojų ir institucijų didėja, nėra veiksmų, nukreiptų prieš mokesčių nesilaikymą. Taigi, mokesčių administratorius turi turėti strategijas padaryti mokesčių laikymąsi paprastu ir pasiūlyti pagalbą sąžiningų mokėtojų atžvilgiu, o vengiantiems mokesčių naudoti visas įstatymų galias (*Batrancea ir kt., 2012*). Pasak James, (2012), modelis dar vadinamas „Atsakomuoju mokesčių reguliavimu“ – toks reguliavimas vertina bendrus visuomenės

tikslus ir įgyvendina politiką pagal suderintus standartus. Atsakomasis reguliavimas grindžiamas mokesčių mokėtojų motyvacija – idėja yra ta, kad atsakas į mokesčių nesilaikymą turėtų būti susijęs su mokesčių nesilaikymo priežastimis, todėl veiksmai mokesčių mokėtojams, vengiantiems mokesčių, gali skirtis nuo veiksmų, skirtų mokesčių mokėtojams, kurie bando laikytis ir sąžiningai mokėti mokesčius, ir jiems tiesiog reikia paprastos pagalbos, kad tai galėtų daryti (James, 2012).

Būtent šis modelis ir vaizduoja mokesčių institucijų reagavimą į mokesčių mokėtojų norą laikytis įstatymų. Atsakomasis reguliavimas įtraukia daugelį faktorių, kurie gali turėti poveikį mokesčių mokėtojų atsakui į įstatymų pakeitimus, padedant mokesčių mokėtojams vykdyti savo įsipareigojimus ir pripažinti, kad skirtingi mokesčių mokėtojai elgiasi skirtingai (James, 2012). Pagal šį modelį teigiama, jog mokesčių mokėtojų elgesio pasirinkimą veikia penki pagrindiniai faktoriai – verslo, industrijos, sociologiniai, ekonominiai ir psichologiniai veiksniai (angl. BISEP) (Morris ir Lonsdale, n.d.).

Tam, kad būtų galima geriau suprasti šį modelį ir pritaikyti reagavimo į mokesčių mokėtojų elgesį būdus, reikia apibūdinti mokesčių mokėtojų charakteristikas pagal tam tikrą požiūrį.

Mokesčių mokėtojai, kurie pasiruošę elgtis sąžiningai:

- Yra pasiruošę, nori ir gali elgtis sąžiningai.
- Pripažįsta, kad turi elgtis atsakingai.
- Mano, kad elgti sąžiningai yra moralinė ar etinė pareiga.

Mokesčių mokėtojai bando elgtis sąžiningai, bet ne visada pavyksta:

- Sistemai priešinasi ne aktyviai.
- Dažnai reikalauja papildomos pagalbos.
- Bando elgtis teisingai, tačiau dėl įgūdžių arba žinių trūkumų, netyčia pasielgia klaidingai.

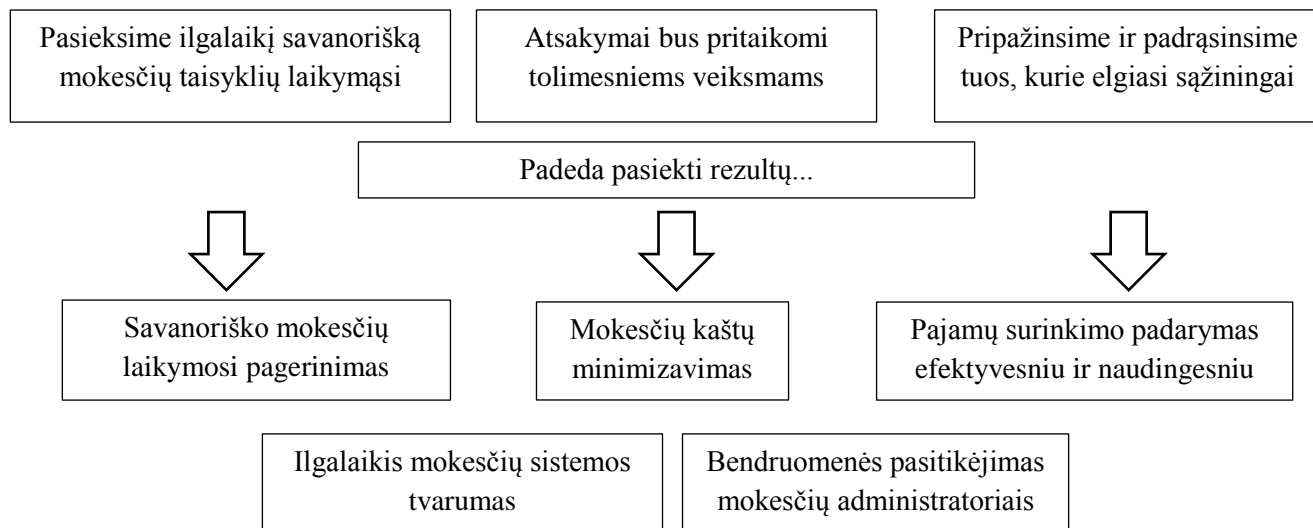
Mokesčių mokėtojai nenori elgtis sąžiningai:

- Aktyviai priešinasi sistemai
- Bando išvengti įsipareigojimų
- Yra įsitikinę, kad mokesčių institucijos bando juos išaiškinti, o ne jiems padėti

Mokesčių mokėtojai nusprendžia elgtis nesąžiningai:

- Nenori ilgiau dalyvauti sistemoje
- Jiems nesvarbu, kad elgiasi blogai
- Jie nesiims veiksmų, kad situaciją pakeistų (Morris ir Lonsdale, n.d.).

Tai, kaip šis modelis pritaikomas praktiškai, galima matyti 7 pav.

6 pav. Mokesčių laikymosi skatinimo modelio taikymas (Adaptuota pagal Morris ir Lonsdale, n.d.)

6 pav. pavaizduota modelio taikymo strategija konkrečiu atveju. Matyti, jog išskiriamos modelio taikymo vizijos: pasiekti ilgalaikį savanorišką mokesčių laikymąsi, pritaikyti gautus rezultatus tolimesniems veiksniams ir didesnę dėmesį skirti sąžiningiems mokesčių mokėtojams. Būtent taikant modelį tikimasi, jog bus pasiekti tokie rezultatai kaip mokesčių kaštų minimizavimas, ilgalaikis mokesčių sistemos tvarumas ir kt. (Morris ir Lonsdale, n.d.).

Dėmesys paslaugoms		Dėmesys paskatinimui	
2	Pagrindiniai mokesčių mokėtojai Nepertraukiamas stebėjimas	1	Aukštesnės rizikos mokesčių mokėtojai Nepertraukiama patikra
4	Žemesnės rizikos mokesčių mokėtojai Periodinis stebėjimas	3	Vidutinės rizikos mokesčių mokėtojai Periodinė patikra
Santykina tikimybė elgtis nesąžiningai →			

Dėmesys mokesčių mokėtojo tikrinimui

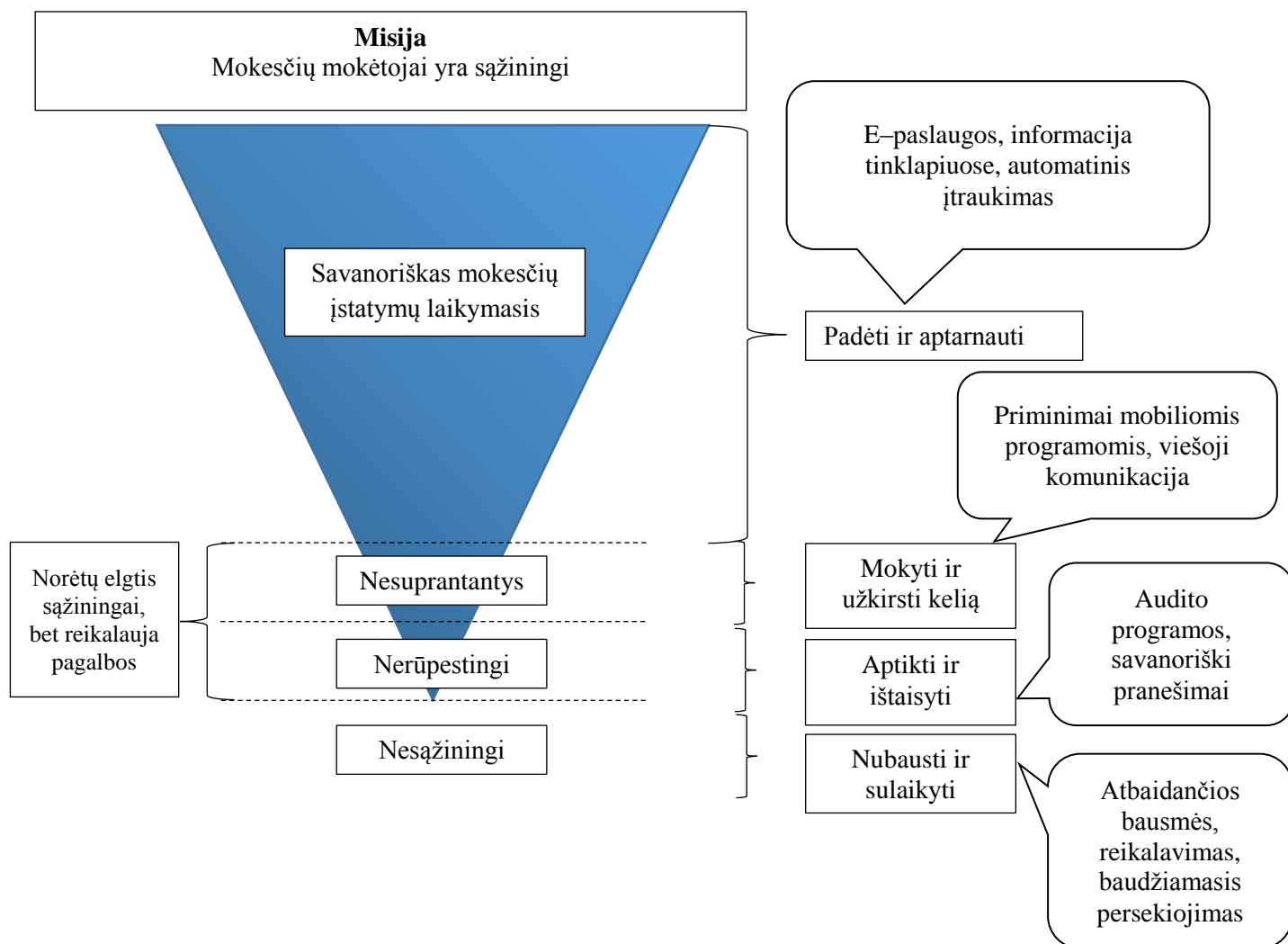
Dėmesys teikiamai informacijai

7 pav. Mokesčių mokėtojų rizikos diferencijavimo modelis (Adaptuota pagal OECD, 2013)

Rizikos diferencijavimo modelis (žr. 7 pav.) nustato, kokį dėmesį reikėtų skirti pagal jų skirtumą į rizikingumą. Pavyzdžiui, modeliu teigiama – kuomet žemesnės rizikos mokesčių mokėtoją reikia stebėti tik periodiškai, aukštesnės rizikos – tikrinti nepertraukiamai; vidutinės ir aukštesnės rizikos mokesčių mokėtojui svarbu suteikti dėmesį juos paskatinant, o žemos rizikos mokėtojui pagrindinis

dėmesys turėtų būti sutelktas suteikiant geresnę paslaugų kokybę. Taigi, mokesčių mokėtojų rizikos diferencijavimo modelis padeda suprasti į kokias sritis reikėtų sukonzentruoti dėmesį ir skatinti mokesčių mokėtojus laikytis mokesčių įstatymų.

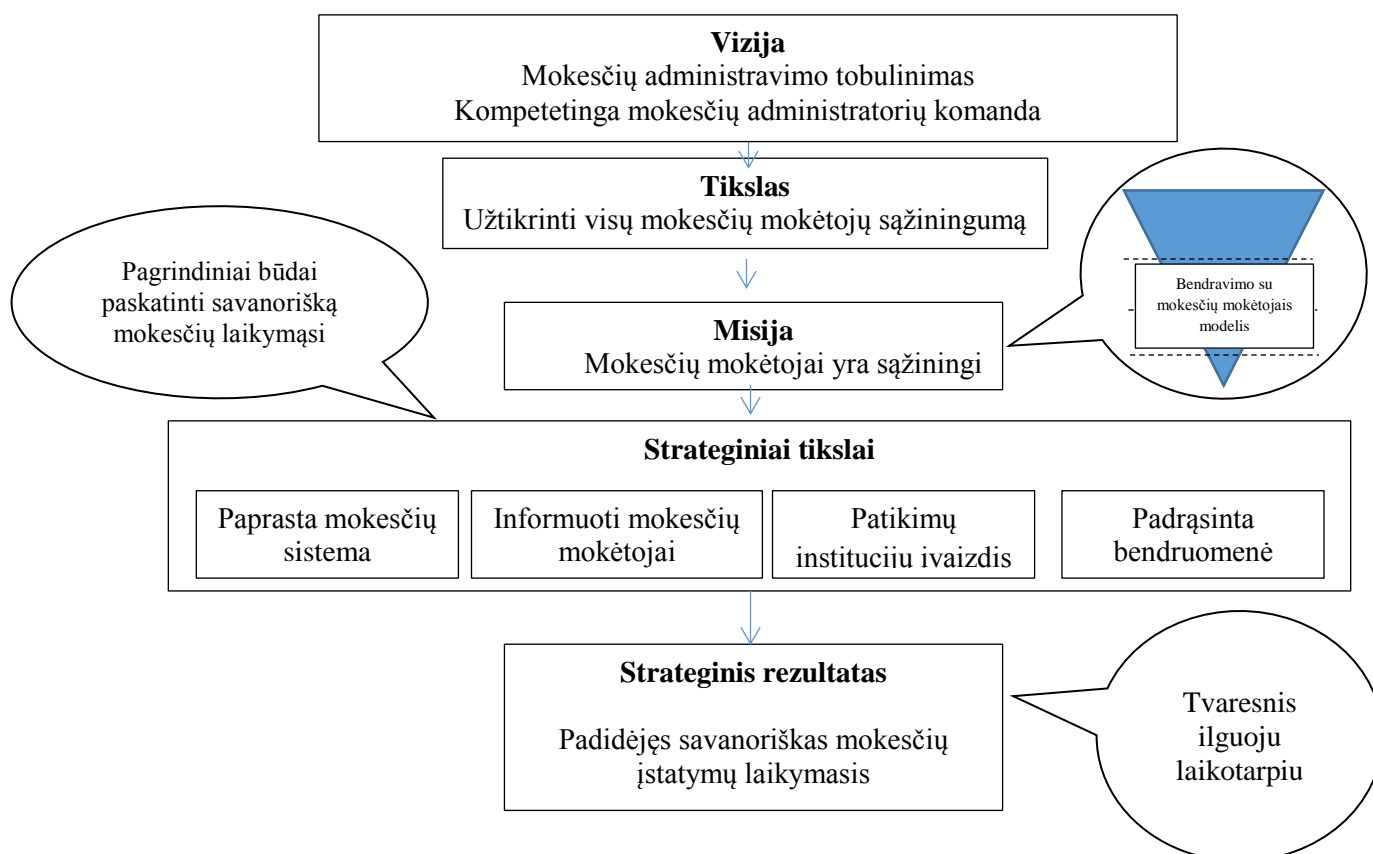
Tai, kokį dėmesį reikėtų skirti tam tikrai mokesčių mokėtojų grupei, apibūdina ir kitas svarbus modelis (žr. 8 pav.).

8 pav. Bendravimo su mokesčių mokėtojais modelis (Adaptuota pagal OECD, 2013)

Tam, kad būtų pasiektas mokesčių laikymosi strategijos tikslas, yra būtina apibrėžti konkrečius institucijų bendravimo būdus su mokesčių mokėtojais. Tikima, jog bendravimo su mokesčių mokėtojais modelis palengvins savanorišką mokesčių mokėjimą.

Pagal šį modelį mokesčių mokėtojai yra išskiriami pagal mokesčio vengimo priežastis – pagal jas nustatytas atitinkamas elgesys, kaip turėtų elgtis valstybės institucijos. Nesuprantančius apie mokesčių mokėjimą mokesčių mokėtojams institucijos turi skirti didelį dėmesį jų mokymui (pvz. priminimams) ir užkirsti kelią mokesčių nemokėjimui. Nerūpestingus ir atsainius mokesčių mokėtojus institucijos turi aptikti ir ištaisyti jų klaidas – skirti dėmesį auditui ir pan. Šis modelis yra viena iš svarbiausių sudedamųjų dalių taikant mokesčių laikymosi skatinimo strateginį modelį (žr. 9 pav.).

9 pav. Mokesčių laikymosi skatinimo strateginis modelis (Adaptuota pagal OECD, 2013)

Mokesčių laikymosi skatinimo strateginio modelio veiksmai yra įtvirtinti pagrindiniu strateginiu rezultatu – padidėjusiu savanorišku mokesčių įstatymų laikymusi bei keturiais strateginiais tikslais:

1. Sukurti paprastą ir nesudėtingą mokesčių sistemą, kuri palengvintų mokesčių mokėtojams laikytis įstatymų ir sumažintų mokesčių mokėtojų sukčiavimo atvejų.
2. Informuoti mokesčių mokėtojus apie jų mokesčines prievoleles, bei suteikti informaciją kaip įvykdyti savo įsipareigojimus.
3. Sukurti patikimą mokesčių institucijų įvaizdį, palengvinant mokesčių laikymosi veiksmus ir greitai bei efektyviai reaguojant į mokesčių nesilaikymo veiksmus.
4. Sukurti vieningą bendruomenę, kuri tiki mokesčių mokėjimų būtinumu.

Taigi, matyti, jog taikyti elgesenos ekonomiką formuojant mokesčių politiką ir mažinant mokesčių vengimą, galima itin paprastais būdais – svarbiausia užtikrinti glaudų mokesčių mokėtojų ir institucijų bendradarbiavimą, institucijoms pagerinti savo reputaciją, taip pat teikti išsamią ir aiškią informaciją. Itin svarbu atsižvelgti į kiekvieną mokesčių mokėtoją individualiai, nes kiekvienam mokesčių mokėtojui dėl jo skirtingo požiūrio ir tikslų į mokesčių mokėjimą gali prireikti skirtingų elgesenos ekonomikos principų taikymo.

3. TYRIMO METODOLOGIJA

Tyrimo problema – Kokios pagrindinės mokesčių mokėtojų elgsenos priežastys, lemiančios mokesčių vengimą Lietuvoje?

Tyrimo uždaviniai.

1. Išsiaiškinti mokesčių mokėtojų elgseną lemiančius veiksnius ir jų grupes.
2. Išanalizuoti svarbiausių veiksnių poveikį mokesčių mokėtojų elgsenai.
3. Remiantis tyrimo rezultatais, pateikti apibendrintas išvadas ir rekomendacijas.

Tyrimo metodai.

1. Apklausos metodas
2. Faktorinė analizė
3. Koreliacinė analizė
4. Grafinis duomenų vaizdavimas

Metodikos pagrindimas.

Pasirinktas anketinės apklausos metodas, kadangi norint suprasti mokesčių mokėtojų elgseną sąžiningo mokesčių mokėjimo atžvilgiu, labai svarbu išanalizuoti žmonių požiūrį, nuomonę, vyraujančias socialines normas ir kitus, galinčius lemti elgseną, veiksnius – būtent tuo yra patemta elgsenos ekonomika.

Anketinių duomenų apdorojimui pasirinkta faktorinė analizė, kadangi analizuojant mokesčių mokėtojų elgseną svarbu išsiaiškinti išskirti pagrindines veiksnių grupes, kurios atskleistų elgsenos dėsningumus.

Naudota koreliacinė analizė dėl tikslo išsiaiškinti, kokie veiksniai turi stipriausius ryšius su mokesčių mokėtojo pasirinkimu mokėti mokesčius sąžiningai arba ne.

Pasirinktas grafinis duomenų vaizdavimo metodas, kadangi buvo siekiama pateikti vizualinę tyrimo duomenų statistiką, interpretuojant reikšmingiausių veiksnių poveikį mokesčių mokėtojų elgsenai.

Tyrimo eiga.

Siekiant išsiaiškinti mokesčių mokėtojų elgsenos priežastis, buvo sudaryta anketa. Klausimai sudaryti remiantis ankstesniais mokesčių vengimo tyrimais pagal elgsenos ekonomiką. Anketoje buvo pateiktas hipotetinis scenarijus: „Antanas yra 40 metų vedęs, dviejų vaikų tėvas, įsteigęs savo smulkų verslą. Antanas pats ruošia savo metinę pajamų mokesčio deklaraciją. Jis naudoja savo nuosavą automobilį ir verslui, ir asmeninems reikmėms. Mokesčių įstatymai numato, kad automobilio išlaidos yra atskaitomos tiek, kiek automobilis yra naudojamas verslui. Ruošiant deklaraciją, Antanas pažymi, jog automobilis buvo naudojamas 60% verslui. Tačiau vėliau Antanas sugalvoja pasukčiauti: jeigu jis

deklaruotų, kad automobilis buvo naudojamas 80% verslui, automobilio išlaidos padidėtų 1000 eurų – —> neapmokestinamos pajamos tiek pat sumažėtų = jis sutaupyti 150 eurų pajamų mokesčio.“

Anketa su šiuo hipotetiniu scenarijumi ir klausimais buvo pateikta elektroniniu būdu atsitiktiniams tyrimo dalyviams. Jiems buvo užduoti klausimai, ką jie darytų, patekę į panašią situaciją, taip pat klausimai, susiję su jų asmenine patirtimi, socialinėmis normomis. Galiausiai išsiaiškinta ir tyrimo dalyvių demografinė informacija – lytis, amžius, išsilavinimas.

Gauti anketinio tyrimo rezultatai buvo analizuojami SPSS programa, buvo atliekama tyrimo patikimumo, faktorinė bei koreliacinė analizės, grafinis tyrimo duomenų pateikimas.

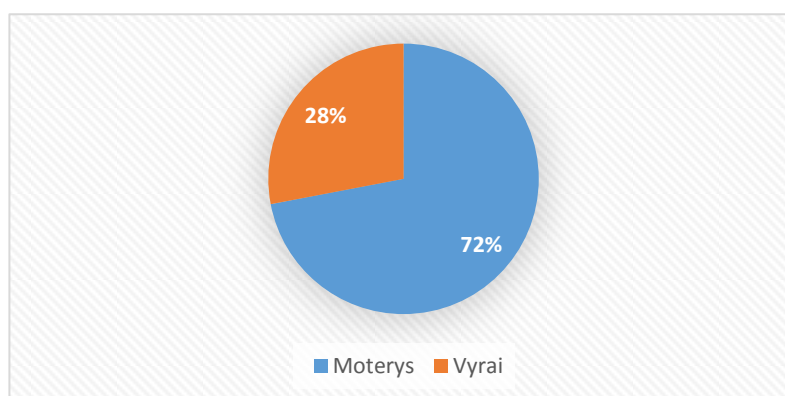
Tyrimo instrumentarijus.

Pagrindinis tyrimo įrankis – sudarytas klausimynas (žr. 1 Priedas). Anketoje pateiktiems atsakymams buvo naudojama Likerto skalė nuo 1 iki 7 balų. Likerto skalė buvo pasirinkta, kadangi buvo siekiama nustatyti, kaip tvirtai tyrimo dalyviai sutinka arba nesutinka su pateiktais teiginiais. Šio tyrimo atveju mažesnės reikšmės parodo didesnę polinkį mokėti mokesčius sąžiningai.

Du klausimai buvo atviri, nurodant parašyti numanomą procentinį skaičių, taigi tokių klausimų atsakymai buvo konvertuojami į 1-11 punktų Likerto skalę. Tam tikriems klausimų atsakymams (žr. 2 Priedas) reikėjo transformuoti reikšmes, kadangi mažesnės reikšmės parodo didesnę polinkį mokėti mokesčius sąžiningai.

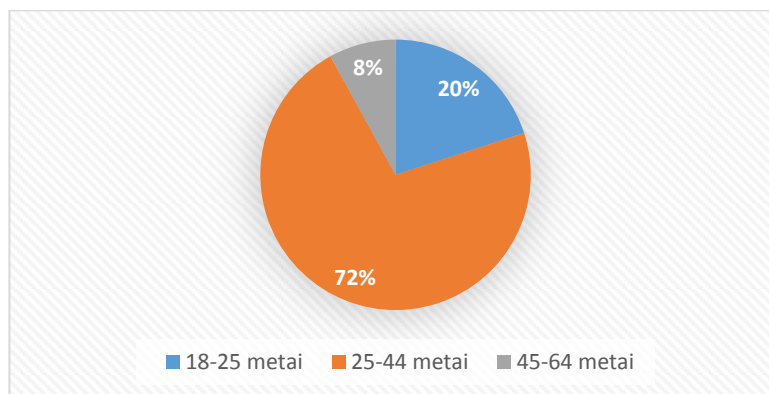
Apklausos dalyvių charakteristika

Anketinės apklausos respondentų imtis – atsitiktiniai respondentai. Buvo apklausta 100 atsitiktinių asmenų.

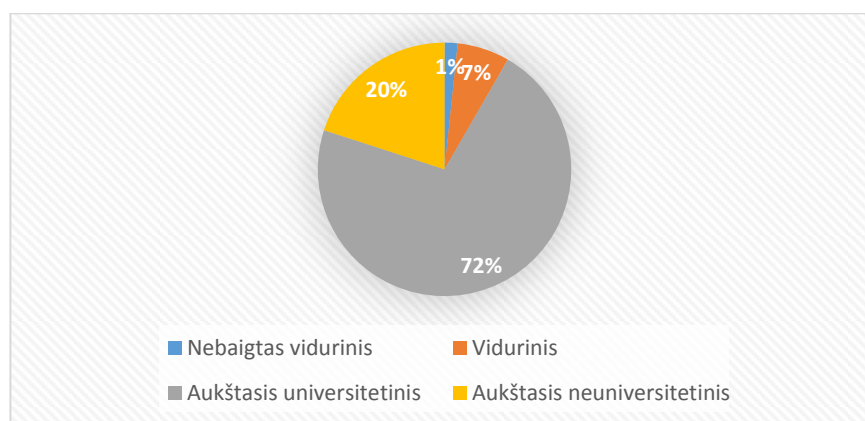
10 pav. Tyrimo respondentų dalis pagal lytį

10 pav. matyti tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį. Jų skaičius pasiskirstė itin netolygiai – į sudarytos anketos klausimus atsakė 28 proc. vyrų ir 72 proc. moterų.

11 pav. Tyrimo respondentų dalis pagal amžių

11 pav. matyti, kad didžioji dalis tyrimo dalyvių buvo vidutinio amžiaus asmenys – nuo 25 iki 44 metų (72proc.) Mažiausią atsakiusių dalį sudarė 45-64 metų amžiaus respondentai (8proc.).

12 pav. Tyrimo respondentų dalis pagal išsilavinimo lygį

12 pav. pavaizduota, jog 92 procentai tyrimo dalyvių turėjo aukštąjį išsilavinimą – didžioji dauguma tyrimo dalyvių turėjo aukštąjį universitetinį išsilavinimą – net 72 procentai, o aukštąjį neuniversitetinį – 20 procentų dalyvių. Nebaigtą vidurinį išsilavinimą turėjo vos 1 proc. respondentų, o vidurinį – vos 7 procentai.

4. MOKESČIŲ POLITIKOS TOBULINIMAS LIETUVOJE PAGAL ELGSENOS EKONOMIKOS PRINCIPUS

Siekiant išsiaiškinti mokesčių politikos tobulinimo galimybes Lietuvoje, svarbiausia išanalizuoti mokesčių vengimą lemiančias priežastis mūsų šalyje. Tik žinant svarbiausias šios problemos priežastis, galima taikyti elgsenos ekonomikos būdus šiai problemai spręsti.

4.1. Mokesčių mokėtojų ekonominės elgsenos veiksnių, lemiančių mokesčių vengimą, tyrimas

Objektyvias tyrimo išvadas galima atlikti turint tik patikimus rezultatus, todėl atliekant tyrimą pirma užduotis – nustatyti tyrimo patikimumą.

4.1.1. Klausimyno rezultatų patikimumo vertinimas

Tam, kad galėtume pasikliauti atlikto tyrimo duomenimis, visų pirma labai svarbu įvertinti klausimyno atsakymų patikimumą. Šiam tikslui naudotas klausimyno skalės vidinio nuoseklumo būdas, kuriuo įvertinama atsakymų į atskirus klausimus, koreliacija.

Klausimyno patikimumui įvertinti pasirinktas Cronbach alfa koeficientas. Jis parodo koreliaciją ir įvertina, ar visų klausimų atsakymai gali būti patikimi.

4 lentelė. Klausimyno rezultatų patikimumo statistika

Cronbach Alfa koeficientas	Standartizuotas Cronbach Alfa koeficientas	Klausimų skaičius
,884	,884	22

Teigiama, jog gerai sudarytam klausimynui, Cronbach alfa koeficientas turėtų būti didesnis už 0,6. Mūsų atveju matyti, jog klausimyno Cronbach alfa koeficientas lygus 0,884 – t.y. artimas vienetui, taigi galima teigti, jog anketos klausimai tarpusavyje stipriai koreliuoja ir klausimyno atsakymai yra patikimi.

Dar vienas patikimumo koeficientas – standartizuotas Cronbach Alfa koeficientas. Jis naudojamas įvertinti kiekvieno klausimo atsakymų dispersijų skirtingumą. Šio koeficiento reikšmė taip pat yra 0,884, taigi galima teigti, jog atsakymų į atskirus klausimus dispersijos yra itin panašios.

Tam, kad galėtume toliau interpretuoti klausimyno atsakymų duomenis, reikia detaliau išanalizuoti kiekvieno klausimo atsakymų reikšmę bendrame tyrimo kontekste ir jų patikimumą.

Klausimas	Cronbach Alfa koeficientas tarp klausimo ir suminės klausimyno skalės	Cronbach Alfa koeficientas panaikinus klausimą
Deklaruočiau sąžiningai dėl moralinės pareigos	,720	,872
Jausčiau kaltę	,578	,876
Jausčiau gėdą	,626	,874
Šeimai būtų nepriimtina	,606	,875
Draugams būtų nepriimtina	,610	,876
Bendradarbiams būtų nepriimtina	,461	,879
Pažįstamiems būtų nepriimtina	,603	,876
Daugelis jaustų kaltę	,455	,880
Daugelis jaustų gėdą	,503	,879
Manau klastojant būčiau audituojamas(a)	,479	,879
Manau suklastota deklaracija būtų atmesta	,373	,882
Mano pajamoms mokesčiai teisingi	,490	,879
Mokesčiai teisingi daugeliui	,380	,882
Institucijos atsižvelgia į mano pajamų lygį	,438	,880
Klastoti deklaraciją priimtina R	,452	,880
Jausčiausi patenkintas R	,580	,876
Klastočiau nesvarbu ar teisėtai ar ne R	,686	,872
Klastoja dėl neteisingų mokesčių įstatymų R	,225	,886
Deklaruočiau papildomas išlaidas R	,736	,870
Klastotojų dalis	,308	,885
Daugelis bijotų	,028	,891
Klastotojų dalis pagaunama R	,172	,886

5 lentelėje pateiktos kiekvieno klausimo koreliacijos su suminėmis klausimyno reikšmėmis. Galima teigti, jog beveik visi klausimai yra susiję su nagrinėjama tema, nes kiekvieno klausimo atsakymai koreliuoja su suminėmis klausimyno reikšmėmis. Daugelis klausimų turi vidutinę koreliaciją, tačiau galima išskirti kelis nereikšmingiausius, kurių ryšys su visais klausimų atsakymais yra labai silpnas:

- „Kaip manote, kokia procentinė mokesčių klastotojų dalis yra pagaunama?“ – šio klausimo labai silpną koreliaciją galėtume interpretuoti kaip sudėtingą klausimą respondentams dėl informacijos trūkumo apie išaiškintų sukčiavimų statistiką.
- „Daugelis bijotų būti išaiškinti, jeigu pateiktą suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“ – pastarasis klausimas turi silpniausią koreliaciją. Jo eliminavimas tolimesniame tyrime padidintų klausimyno atsakymo patikimumą – Cronbach alfa koeficientas nuo 0,884 padidėtų iki 0,891, taigi toliau analizuojant tyrimo duomenis, siekiant didesnio patikimumo, šis klausimas bus pašalintas.

Pašalinus pastarąjį klausimą, neženkliai, tačiau taip pat padidėjo ir daugelio klausimų koreliacijos (žr. 3 Priedas). Apibendrintai galima teigti, jog klausimyno rezultatai yra patikimi ir tinkami tolimesniai analizei.

4.1.2. Veiksnių, lemiančių mokesčių vengimą, grupių nustatymas

Kadangi tyrimo duomenys yra patikimi, juos galima interpretuoti toliau. Siekiant išskirti tam tikras klausimų grupes ir išanalizuoti, kokie faktoriai labiausiai lemia tam tikrus elgsenos pasirinkimus, atliekama faktorinė analizė. Ši analizė suteikia galimybę išskirti analizuojamo klausimo pagrindinius dėsningumus, suskirstyti kintamuosius į grupes.

Visų pirma reikia ištirti duomenų tinkamumą faktorinei analizei. Tai galima atlikti naudojantis Kaiser-Meyer-Olkin [KMO] ir Bartlett kriterijais – jie parodo, ar klausimai tarpusavyje koreliuoja.

6 lentelė. KMO ir Bartlett testas

Kaiser-Meyer-Olkin kriterijus	,762
Bartlett testas	Sig. ,000

Jeigu Bartlett kriterijaus p-reikšmė yra didesnė už pasirinktąjį reikšmingumo lygmenį, turimiems duomenims faktorinė analizė yra netaikytina. Jeigu KMO kriterijaus reikšmės artimos 0 – vadinasi, yra per dideli koreliacijos ryšiai, dėl to negalima atlikti faktorinės analizės. KMO riba – 0,5-0,6 – ją viršijus, duomenys yra tinkami faktorinei analizei.

Kaip matome 6 lentelėje, Bartlett kriterijaus reikšmė Sig. Yra 0,000, t.y. $<0,05$, rodo, kad kintamieji yra priklausomi, o Kaiser-Meyer-Olkin kriterijus lygus 0,762, vadinasi, duomenys yra tinkami faktorinei analizei.

7 lentelė. Klausimų bendrumai

Klausimas	Kintamųjų bendrumai
Klastotojų dalis pagaunama R	,594
Deklaruočiau sąžiningai dėl moralinės pareigos	,720
Jausčiau kaltę	,764
Jausčiau gėdą	,716
Šeimai būtų nepriimtina	,760
Draugams būtų nepriimtina	,862
Bendradarbiams būtų nepriimtina	,786
Pažįstamiems būtų nepriimtina	,811
Daugelis jaustų kaltę	,925
Daugelis jaustų gėdą	,890
Manau klastojant būčiau audituojamas(a)	,512
Manau suklastota deklaracija būtų atmesta	,703
Mano pajamoms mokesčiai teisingi	,786
Mokesčiai teisingi daugeliui	,830
Institucijos atsižvelgia į mano pajamų lygį	,805
Klastoti deklaraciją priimtina R	,688
Jausčiausi patenkintas R	,647
Klastočiau nesvarbu ar teisėtai ar ne R	,623
Klastoja dėl neteisingų mokesčių įstatymų R	,667
Deklaruočiau papildomas išlaidas R	,744
Klastotojų dalis	,725

Kintamųjų bendrumai parodo kiekvieno kintamojo atsakymų bendrumą, t.y. kuri kintamojo dispersijos dalis yra paaiškinama faktoriais. Priimta, jog išliko daug informacijos apie kintamąjį, jeigu jo bendrumas yra didesnis už 0,2. Jeigu kažkurio kintamojo bendrumas itin atitolęs nuo kitų kintamųjų, jų nereikėtų įtraukti į faktorinę analizę, kadangi būtų nepagrįsta jį grupuoti su kažkuria panašių kintamųjų grupe.

7 lentelėje matyti, jog beveik visos klausimų bendrumo reikšmės yra aukštos, kas rodo, jog visų kintamųjų atsakymai gerai atspindi bendrumą. Mažiausias atsakymų bendrumas išsiskiria klausimuose „Kaip manote, kokia procentinė mokesčių klastotojų dalis yra pagaunama?“ (sklaidos dalis 0,594) bei „Jei metinę pajamų deklaraciją pildyčiau nesąžiningai, manau, kad ji būtų audituojama.“ (sklaidos dalis 0,512) – tai dar kartą atskleidžia apklaustųjų netvirtą nuomonę apie tikimybę būti sučiuptam nesąžiningai pateikiant metinę pajamų mokesčio deklaraciją. Itin aukštas atsakymų bendrumas buvo į klausimą: „Daugelis jaustų kaltę, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.“ (sklaidos dalis 0,925) bei „Daugelis jaustų gėdą, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.“ (sklaidos dalis 0,820), kas leidžia manyti, jog nesąžiningas mokesčių mokėjimas daugeliui vis tik asocijuojasi su neigiamais jausmais – kalte ir gėda.

8 lentelė. Faktorių komuliatyvumo statistika

Kintamieji	Pradiniai dydžiai			Kintamųjų bendrumai			Kintamųjų bendrumai atlikus faktorių sukimo procedūrą		
	Tikrinė reikšmė	Dispersijos dalis	Komuliatyvi sklaidos dalis	Tikrinė reikšmė	Dispersijos dalis	Komuliatyvi sklaidos dalis	Tikrinė reikšmė	Dispersijos dalis	Komuliatyvi sklaidos dalis
1	7,038	33,516	33,516	7,038	33,516	33,516	4,125	19,641	19,641
2	2,433	11,584	45,099	2,433	11,584	45,099	3,241	15,433	35,074
3	2,148	10,230	55,329	2,148	10,230	55,329	3,042	14,488	49,562
4	1,682	8,008	63,337	1,682	8,008	63,337	2,117	10,083	59,645
5	1,253	5,966	69,304	1,253	5,966	69,304	1,672	7,960	67,605
6	1,002	4,773	74,076	1,002	4,773	74,076	1,359	6,472	74,076
7	,911	4,336	78,413						
8	,773	3,679	82,092						
9	,650	3,094	85,186						
10	,538	2,563	87,748						
11	,486	2,316	90,064						
12	,372	1,772	91,836						
13	,342	1,630	93,466						
14	,298	1,421	94,887						
15	,264	1,258	96,145						
16	,224	1,067	97,212						
17	,171	,815	98,027						
18	,144	,686	98,713						
19	,112	,532	99,245						
20	,104	,494	99,739						
21	,055	,261	100,000						

Lentelėje pateikti duomenys parodo, kaip faktoriai paaiškina visų kintamųjų sklaidos dalį. Kuo aukštesnė yra komuliatyvi sklaidos dalis, tuo faktorinė analizė naudingesnė ir patikimesnė.

8 lentelėje matome, jog šeši pagrindiniai faktoriai paaiškina net 74,07 % bendros kintamųjų dispersijos. Atlikus faktorių rotaciją, kuri reikalinga faktorių struktūros optimizavimui, matome galutines reikšmes, kokią bendrą kintamųjų sklaidą paaiškina pagrindiniai faktoriai – gauti duomenys rodo, jog faktorių paaiškinamosios dalys pasiskirstė tolygiau, tačiau bendra šių faktorių paaiškinama sklaidos dalis liko ta pati – 74,07%. Siekiant atlikti tyrimo faktoriinę analizę ir sugrupuoti duomenis, būtent duomenys po faktorių pasukimo procedūros ir bus analizuojami toliau.

9 lentelė. Faktorių pasukimo procedūros statistika

Klausimas	Faktorius					
	1	2	3	4	5	6
Klastotojų dalis pagaunama R						,695
Deklaruočiau sąžiningai dėl moralinės pareigos	,538				,523	
Jausčiau kaltę	,842					
Jausčiau gėdą	,771					
Šeimai būtų nepriimtina		,754				
Draugams būtų nepriimtina		,845				
Bendradarbiams būtų nepriimtina		,845				
Pažįstamiems būtų nepriimtina		,793				
Daugelis jaustų kaltę				,927		
Daugelis jaustų gėdą				,893		
Manau klastojant būčiau audituojamas(a)					,524	
Manau suklastota deklaracija būtų atmesta						,719
Mano pajamoms mokesčiai teisingi			,849			
Mokesčiai teisingi daugeliui			,890			
Institucijos atsižvelgia į mano pajamų lygį			,875			
Klastoti deklaraciją priimtina R	,731					
Jausčiausi patenkintas R	,721					
Klastočiau nesvarbu ar teisėtai ar ne R	,610					
Klastoja dėl neteisingų mokesčių įstatymų R	,413	-,421				
Deklaruočiau papildomas išlaidas R	,704					
Klastotojų dalis					,828	

9 lentelėje galima matyti anksčiau išskirtų 6 faktorių (žr. 8 lentelė) svorius.

Kiekvienam faktoriui priklauso nuo 2 iki 8 kintamųjų. Pirmasis, galima teigti, svarbiausias faktorius, kuris paaiškina net 19,61 proc. bendros kintamųjų sklaidos (žr. 8 lentelė), koreliuoja su šiais tyrimo klausimais:

- „Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“
- „Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“
- „Aš manau, kad deklaruoti papildomas 1000 eurų išlaidas yra priimtina.“
- „Jausčiausi patenkintas (–a), jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“

- „Jeigu man būtų panaši situacija kaip Antanui, aš deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“
- „Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne.“
- „Moralinė pareiga mane paskatintų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai.“
- „Daugelis klastoja mokesčius manydami, kad mokesčių įstatymai yra jiems neteisingi.“

Apibendrintai šį faktorių galėtume pavadinti „Asmeninės normos“ – beveik visi klausimai yra susiję su asmenine nuomone apie savo elgesį, asmeniniais jausmais. Asmeninės normos buvo išskirtos kaip vienas pagrindinių elgsenos faktorių, įtakančių sąžiningą mokesčių mokėjimą (žr. 2.2.5 skyrelį). Gauti tyrimo duomenys būtent tai ir patvirtina.

Kitas faktorius, kuris taip pat paaiškina didelę kintamųjų sklaidos dalį, 15,43 procentus (žr. 8 lentelė), koreliuoja su šiais klausimais:

- „Mano draugams būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“
- „Mano bendradarbiams būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“
- „Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“
- „Daugeliui mano pažįstamų būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“
- „Daugelis klastoja mokesčius manydami, kad mokesčių įstatymai yra jiems neteisingi.“

Visi šie klausimai yra susiję su subjektyviomis normomis, kuomet apklausos dalyviai pagal savo elgesį vertina kitų elgesį, taigi antrasis faktorius galėtų būti pavadintas „Subjektyvios normos“.

Dar vienas faktorius, taip pat paaiškinantis panašią kintamųjų sklaidos dalį, 14,49 procentų (žr. 8 lentelę), stipriai koreliuoja su trimis klausimais:

- „Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi.“
- „Manau, jog taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi daugeliui žmonių.“
- „Manau, kad institucijos svarsto mokesčių įstatymų pakeitimus pakankamai atsižvelgdama į mano pajamų lygio grupę.“

Visi šie klausimai susiję su požiūriu į pajamų mokesčių „teisingumą“, pasitenkinimą mokesčių sistema. Taigi dar vienas itin stiprus elgsenos ekonomikos faktorius, nulemiantis mokesčių mokėtojų pasirinkimą sąžiningai mokėti mokesčius arba jų vengti, yra „Mokesčių politika“.

Likę trys faktoriai, nors išreikšti ne taip akivaizdžiai kaip minėtieji, tačiau taip pat yra sugrupuoti ir apibendrinti. Ketvirtajam faktoriui priskiriami šie klausimai:

- „Daugelis jaustų kaltę, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.“
- „Daugelis jaustų gėdą, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.“

Pagal šiuos klausimus faktorių galėtume pavadinti „Įpareigojimo normos“, kadangi šiais klausimais respondentai pateikia savo nuomonę apie tokį elgesį, kuris turėtų pritarimą iš daugelio žmonių.

Penktasis faktorius, lyginant su kitais, turi mažiausias koreliacijas. Jam priskiriami klausimai:

- „Moralinė pareiga mane paskatintų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai.“
- „Jei metinę pajamų deklaraciją pildyčiau nesąžiningai, manau, kad ji būtų audituojama.“
- „Kaip manote, kokia procentinė mokesčių mokėtojų dalis klautoja deklaruojamus mokesčius?“

Šie klausimai tarpusavyje yra gana skirtingi, taigi būtent tai atspinti jų mažos koreliacijos su faktoriumi. Kadangi juos apibendrinti gana sudėtinga, faktorių galima apibūdinti pagal didžiausią koreliaciją turintį kintamąjį, t.y. klausimą „Kaip manote, kokia procentinė mokesčių mokėtojų dalis klautoja deklaruojamus mokesčius?“ (koef. 0,828). Taigi šis faktorius apibūdina mokesčių mokėtojų sprendimus elgtis pagal sandartus, atsiradusius iš kitų žmonių elgesio stebėjimų. Jį galima pavadinti „Aprašomosios normos“.

Paskutinis faktorius koreliuoja su dviem klausimais:

- „Kaip manote, kokia procentinė mokesčių klautojų dalis yra pagaunama?“
- „Jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas ir būčiau audituojamas (–a), manau, kad ši deklaracija būtų atmesta.“

Šie klausimai turi itin stiprias koreliacijas, abu apibūdina respondentų numanomą tikimybę, kad nesąžininga deklaracija bus pastebėta. Šį faktorių galime apibūdinti kaip „Išaiškinimo tikimybė“.

Taigi, apibendrintai galima teigti, jog mokesčių mokėtojų elgsenai didžiausią poveikį turi tokie faktoriai, kaip asmeninės, subjektyvios, įpareigojimo ir aprašomosios normos bei požiūris į mokesčių politikos teisingumą arba tikimybė būti išaiškintam, vengiant mokesčių.

4.1.3. Demografinės situacijos ryšys su mokesčių mokėtojų elgsena

Siekiant išsiaiškinti, ar sprendimas mokėti mokesčius sąžiningai ir jų nevengti, gali būti nulemtas dėl tam tikrų lyties, amžiaus ar išsilavinimo skirtumų, atlikta koreliacinė analizė. Pasirinktas Spearman koreliacijos koeficientas, kadangi naudojami ranginiai kintamieji.

10 lentelė. Demografinių duomenų ir mokesčių mokėtojų elgsenos koreliacija

Faktorius	Kintamasis	Lytis	Amžius	Išsilavinimas	
Asmeninės normos	Deklaruočiau sąžiningai dėl moralinės pareigos	Correlation Coefficient	,249	-,181	-,205
		Sig. (2-tailed)	,055	,166	,115
	Jausčiau kaltę	Correlation Coefficient	,172	-,101	-,097
		Sig. (2-tailed)	,189	,443	,461
	Jausčiau gėdą	Correlation Coefficient	,205	-,051	-,175
		Sig. (2-tailed)	,117	,698	,182
	Jausčiausi patenkintas R	Correlation Coefficient	,270*	-,162	-,040
		Sig. (2-tailed)	,037	,215	,764
	Klastoti deklaraciją priimti na_R	Correlation Coefficient	,073	-,251	-,121
		Sig. (2-tailed)	,581	,053	,357
	Klastočiau nesvarbu ar tei sėtai ar ne_R	Correlation Coefficient	-,084	-,052	-,069
		Sig. (2-tailed)	,525	,696	,600
	Klastoja dėl neteisingų mokesčių įstatymų R	Correlation Coefficient	-,081	-,170	-,020
		Sig. (2-tailed)	,539	,194	,879
Deklaruočiau papildomas išlaidas_R	Correlation Coefficient	-,012	-,130	-,023	
	Sig. (2-tailed)	,927	,321	,861	
Subjektyvios normos	Šeimai būtų nepriimtina	Correlation Coefficient	-,094	-,118	,146
		Sig. (2-tailed)	,476	,370	,265
	Draugams būtų nepriimtina	Correlation Coefficient	,264*	-,169	,095
		Sig. (2-tailed)	,041	,198	,472
	Bendradarbiams būtų nepriimtina	Correlation Coefficient	,262*	-,084	,123
		Sig. (2-tailed)	,043	,525	,348
	Pažįstamiems būtų nepriimtina	Correlation Coefficient	,133	-,107	,110
		Sig. (2-tailed)	,313	,416	,402
Įpareigojimo normos	Daugelis jaustų kaltę	Correlation Coefficient	,176	-,160	-,147
		Sig. (2-tailed)	,178	,223	,264
	Daugelis jaustų gėdą	Correlation Coefficient	,095	-,219	-,036
		Sig. (2-tailed)	,469	,093	,782
Aprašomosios normos	Klastotojų dalis	Correlation Coefficient	-,015	-,027	-,049
		Sig. (2-tailed)	,909	,838	,709
	Manau klastojant būčiau audituojamas(a)	Correlation Coefficient	-,046	-,003	,023
		Sig. (2-tailed)	,728	,982	,860
Mokesčių politika	Mano pajamoms mokesčiai teisingi	Correlation Coefficient	,123	-,048	-,180
		Sig. (2-tailed)	,349	,715	,169
	Mokesčiai teisingi daugeliui	Correlation Coefficient	,143	-,106	-,112
		Sig. (2-tailed)	,277	,420	,393
	Institucijos atsižvelgia į mano pajamų lygį	Correlation Coefficient	,107	,022	-,036
		Sig. (2-tailed)	,415	,869	,786

Išaiškinimo tikimybė	Manau_suklastota_deklaracija_būtų_atmesta	Correlation Coefficient	,277*	-,328*	-,070
		Sig. (2-tailed)	,032	,011	,595
	Klastotojų_dalis_pagaunama_R	Correlation Coefficient	-,033	,053	-,061
		Sig. (2-tailed)	,799	,690	,642

*. Koreliacija reikšminga su reikšme 0.05.

** . Koreliacija reikšminga su reikšme 0.01.

Matyti, jog p reikšmė (Sig.), kuri parodo, ar koreliacija yra statistiškai reikšminga, visais atvejais yra didesnė negu 0,05 arba 0,01, be to, koreliacijos koeficientų reikšmės yra labai žemos, kas reiškia labai silpną koreliaciją. Taigi atlikus koreliacinę analizę tarp respondentų demografinių duomenų ir visų anketos klausimų, galima teigti, jog požiūris į sąžiningą mokesčių mokėjimą, ar atvirkščiai, jų vengimą, nepriklauso nuo amžiaus, lyties ar išsilavinimo.

4.1.4. Asmeninių, subjektyvių ir politinių normų ryšys su mokesčių mokėtojų elgsena

Kadangi išsiaiškinta, jog asmeninės, subjektyvios ir politinės normos yra itin reikšmingos atliekame tyrime, toliau galima analizuoti detalesnį jų ryšį su mokesčių mokėtojų elgsena.

11 lentelė. Asmeninių, subjektyvių, politinių normų ir mokesčių mokėtojų elgsenos koreliacija

Faktorius	Kintamieji		Deklaruočiau pa pildomas išlaidas _R
Asmeninės normos	Deklaruočiau_sąžiningai_dėl_moralinės_pareigos	Koreliacijos koeficientas	,588**
		Sig. (2-tailed)	,000
	Jausčiau_kaltę	Koreliacijos koeficientas	,563**
		Sig. (2-tailed)	,000
	Jausčiau_gėdą	Koreliacijos koeficientas	,614**
		Sig. (2-tailed)	,000
	Jausčiausi_patenkintas_R	Koreliacijos koeficientas	,434**
		Sig. (2-tailed)	,001
	Klastoti_deklaraciją_priimtina_R	Koreliacijos koeficientas	,554**
		Sig. (2-tailed)	,000
	Klastočiau_nesvarbu_ar_teisėtai_ar_ne_R	Koreliacijos koeficientas	,765**
		Sig. (2-tailed)	,000

Subjektyvios normos	Šeimai_būtų_nepriimtina	Koreliacijos koeficientas	,479**
		Sig. (2-tailed)	,000
	Draugams_būtų_nepriimtina	Koreliacijos koeficientas	,416**
		Sig. (2-tailed)	,001
	Bendradarbiams_būtų_nepriimtina	Koreliacijos koeficientas	,239
		Sig. (2-tailed)	,066
	Pažįstamiems_būtų_nepriimtina	Koreliacijos koeficientas	,381**
		Sig. (2-tailed)	,003
Mokesčių politika	Mano_pajamoms_mokesčiai_teisingi	Koreliacijos koeficientas	,410**
		Sig. (2-tailed)	,001
	Mokesčiai_teisingi_daugeliui	Koreliacijos koeficientas	,313*
		Sig. (2-tailed)	,015
	Institucijos_atšižvelgia_į_mano_pajamų_lygį	Koreliacijos koeficientas	,394**
		Sig. (2-tailed)	,002

*. Koreliacija reikšminga su reikšme 0,05; **. Koreliacija reikšminga su reikšme 0,01.

11 lentelėje matome, jog stipriausios su pasirinkimu nesąžiningai deklaruoti papildomas išlaidas yra asmeninių normų koreliacijos. Analizuojant koreliaciją tarp asmeninių normų, matome, jog visos koreliacijos yra statistiškai reikšmingos. Tarp atsakymo į klausimą „Ar deklaruočiau papildomas išlaidas“ ir asmeninių normų, galime teigti, jog mokesčių mokėtojams pasirinkimą mokesčius mokėti sąžiningai arba ne, labai lemia gėdos jausmas bei moralinė pareiga. Taip pat galima teigti, jog respondentams svarbu, ar klastojant jie nusižengs įstatymams. Tačiau reikia pažymėti ir tai, jog silpniausias su pasirinkimu mokėti mokesčius sąžiningai arba ne, yra pasitenkinimo ryšys.

Analizuojant ryšį tarp mokesčių mokėjimo sąžiningumo ir subjektyvių normų, galima teigti jog statistinė priklausomybė yra reikšminga su visais kintamaisiais. Tiriant, ar mokesčių mokėtojai nesąžiningai deklaruotų papildomas išlaidas, stipriausias ryšys yra su šeimos požiūriu į mokesčių vengimą.

Analizuojant mokesčių politikos veiksmus, visos koreliacijos tarp pasirinkimo nesąžiningai deklaruoti papildomas išlaidas ir mokesčių politikos veiksmių yra statistiškai reikšmingos, tačiau silpnos. Stipriausias ryšys matomas su asmenine nuomone apie teisingus pajamų mokesčius pagal respondentų pajamų lygį.

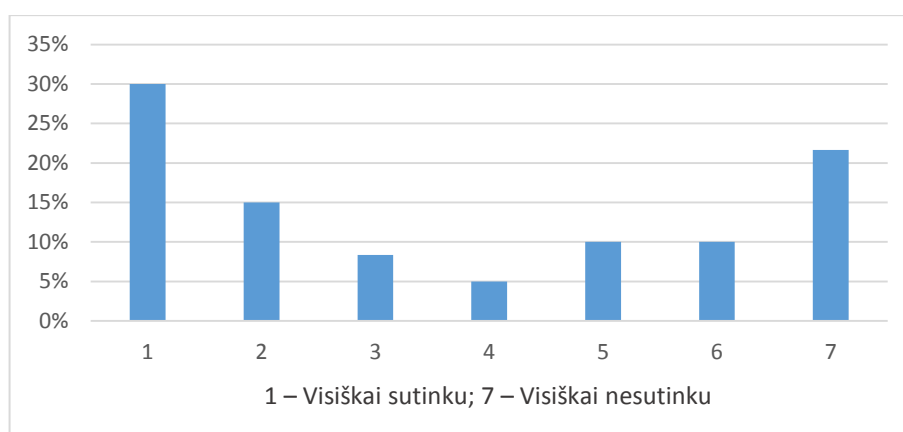
Koreliacija tarp pasirinkimo deklaruoti papildomas išlaidas ir išaiškinimo tikimybės bei įpareigojimo normų yra labai maža (žr. 4 Priedas).

Taigi, galime teigti, jog stipriausias ryšys tarp klausimo „Jeigu man būtų panaši situacija kaip Antanui, aš deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“ yra su šiais klausimais (pagal ryšio stiprumo lygį):

1. „Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu - teisėtai ar ne. (Asmeninės normos).“
2. „Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas. (Asmeninės normos).“
3. „Moralinė pareiga mane paskatintų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai. (Asmeninės normos).“
4. „Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas. (Asmeninės normos).“
5. „Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją. (Subjektyvios normos).“
6. „Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi. (Mokesčių politika).“

4.1.5. Reikšmingiausių elgseną lemiančių veiksnių statistinė analizė

Atlikus faktorinę bei koreliacinę analizes ir išsiaškinusius svarbiausius veiksnius, susijusius su mokesčių mokėtojų elgsena, toliau galima detaliau išanalizuoti konkrečius tyrimo dalyvių atsakymus apie šiuos veiksnius.

13 pav. Atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jeigu man būtų panaši situacija kaip Antanui, aš deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas“

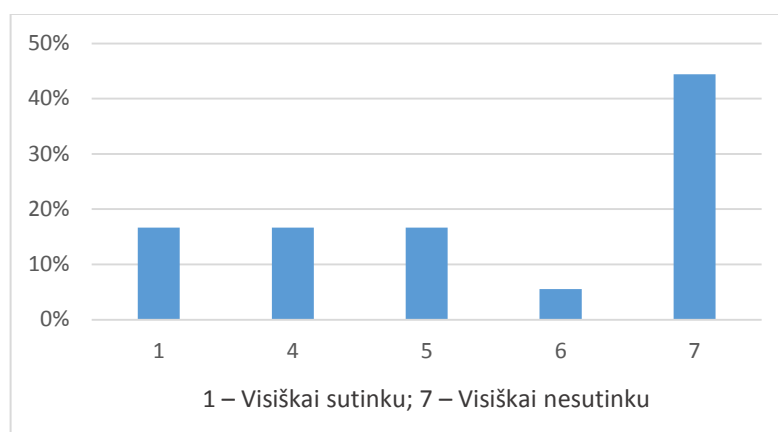
13 pav. Matyti atsakymų pasiskirstymas į klausimą, ar Antano vietoje, respondentai elgtųsi nesąžiningai ir deklaruotų papildomas išlaidas. Didžioji dalis, net 30 proc. apklausos dalyvių į šį klausimą atsakė „1– Visiškai sutinku“. Visiškai priešingai teigė taip pat didelė dalis respondentų – 21,67 proc. Galima matyti, jog didelė dalis apklaustųjų turėjo gana tvirtą nuomonę – atsakiusiųjų

neutraliai buvo vos 5 procentiniai punktai. Bendrai galime teigti, jog daugiau nei puse apklaustųjų būtų pasiryžę elgtis nesąžiningai ir vengti mokesčių.

Kadangi didžioji dalis atsakiusiųjų tvirtai pripažino, kad elgtųsi nesąžiningai, būtina išanalizuoti tokios mokesčių mokėtojų elgsenos priežastis.

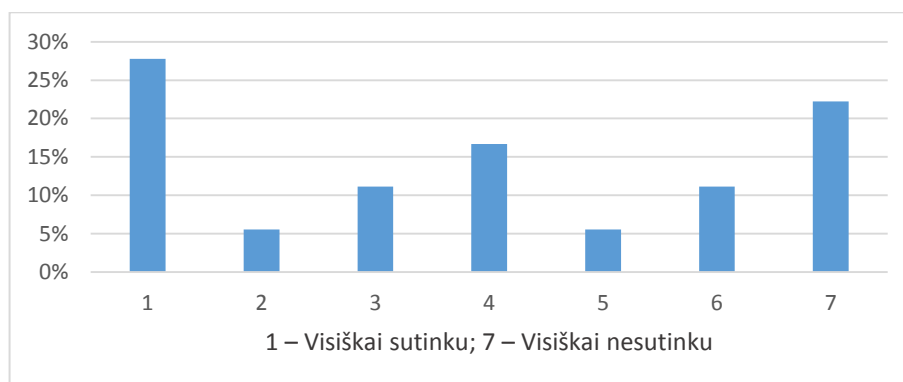
Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų statistinė analizė

Visų pirma galima detaliau išanalizuoti nesąžiningų mokesčių mokėtojų, kurie atsakė, jog tikrai pateiktą nesąžiningą deklaraciją, atsakymus su didele koreliacija turinčiais klausimais, išanalizuotais praeitame skyriuje (žr. 4.1.4 skyrelį).

14 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi.“

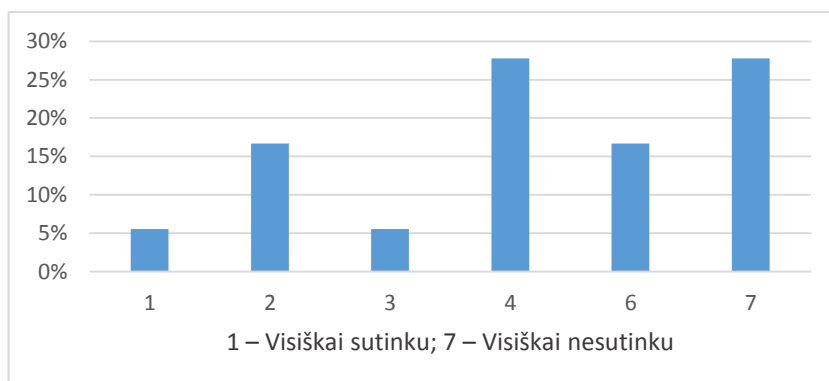
14 pav. Matyti, jog net 44,44 proc. apklaustųjų tvirtai įsitikinę, jog jų gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra neteisingi, o kita didžioji atsakymų dalis taip pat pasiskirstė arčiau atsakymo „visiškai nesunku“ su 5 ir 6 balais. Vos 16,67 procentai mano, jog pajamų mokesčiai jų atžvilgiu yra visiškai teisingi.

15 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“

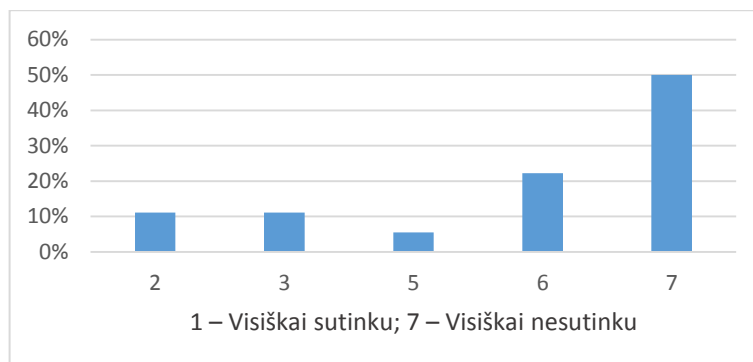
Kalbant apie moralines vertybes šeimoje, matyti, jog vis dėlto didžioji dalis apklaustųjų mano, kad šeimai pateikti suklastotą deklaraciją būtų visiškai nepriimtina – taip atsakė net 27,78 procentai,

visiškai priešingai teigė 22,22 procentai respondentų. Taigi galima teigti, jog pasirinkus elgtis nesąžiningai, šeimos nuomonė ne visada tokiam elgesio pasirinkimui turi didelį poveikį. Taip pat matyti, kad didelė dalis atsakiusių, jog klastotų pajamų mokesčių deklaraciją, nežino savo šeimos požiūrio į mokesčių vengimą – 16,67 procentai pasirinko neutralų atsakymą (4).

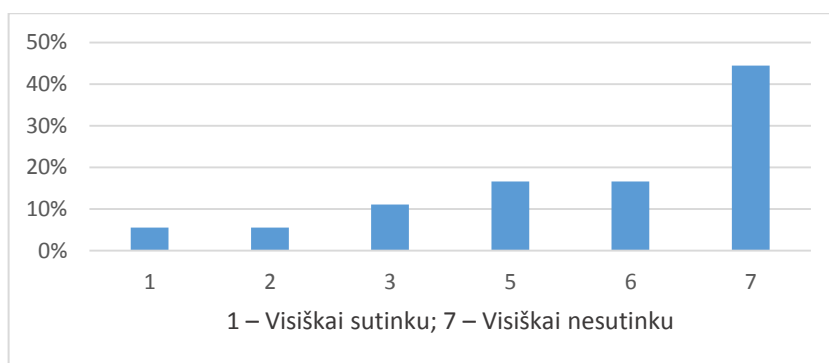
16 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Moralinė pareiga mane paskatintų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai“

Apibendrinus rezultatus, tyrimo dalyviai, kurie klastotų deklaraciją, nemano, kad moralinė pareiga juos paskatintų elgtis sąžiningai (44,45 proc.) arba šiuo klausimu neturi tvirtos nuomonės (27,78 proc.).

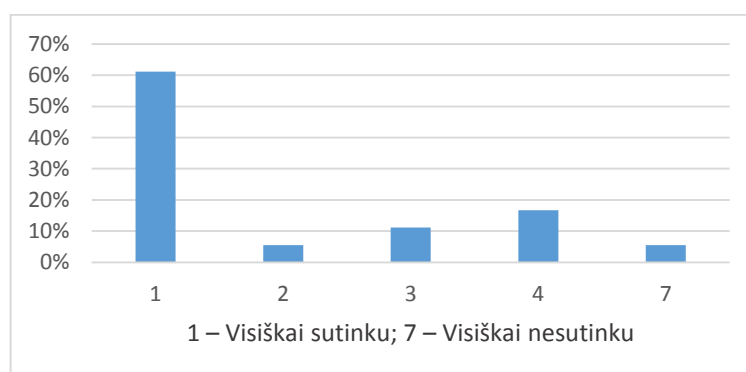
17 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“

17 pav. Matyti, jog didžioji dalis respondentų, kurie pateiktą nesąžiningą deklaraciją, nejaustų kaltės. Atsakiusių, jog visiškai nejaustų kaltės buvo net 50 procentų dalyvių, ir nei vienas dalyvis neatsakė „1 – visiškai jausčiau kaltę, deklaruojant papildomas išlaidas.“

18 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas“

Lyginant respondentų atsakymus dėl gėdos jausmo su kaltės jausmu, matyti, jog atsakymai pasiskirstę labai panašiai (žr. 17 ir 18 pav.). Apie 44 procentus apklaustųjų atsakė, jog visiškai nejaustų gėdos. Tačiau visgi, priešingai nei kaltės jausmas, kurio labai stipriai nejaustų nei vienas dalyvis, gėdos jausmas pasireiškė 5,5 procentams apklaustųjų, kurie pateiktą nesąžiningą pajamų mokesčio deklaraciją.

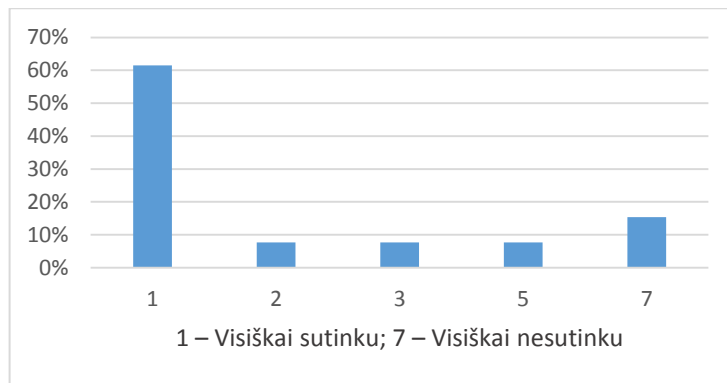

19 pav. Nesąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne.“

19 pav. Matyti, jog mokesčių mokėtojams, kurie deklaruotų savo pajamas nesąžiningai, visiškai nebūtų svabu, ar tai darytų teisėtai, ar ne – taip teigė net 61 procentas apklaustųjų. Vos 5 procentai tyrimo dalyvių pasisakė, jog jiems būtų svarbu elgtis teisėtai.

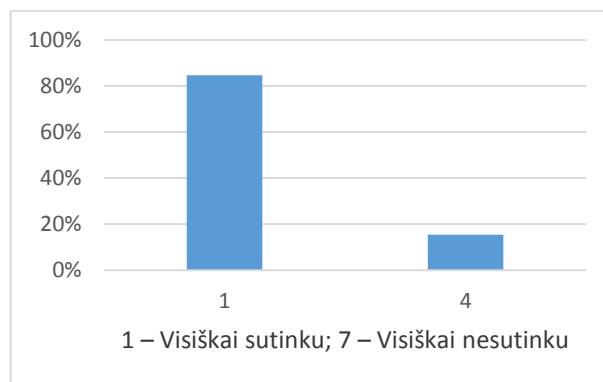
Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų statistinė analizė

Kadangi išsiaiškinta, kas labiausiai nulemia pasirinkimą elgtis nesąžiningai, svarbu išanalizuoti ir kitą dalį – kokios priežastys 21 procentą apklaustųjų pakatina mokėti mokesčius sąžiningai ir jų nenuslėpti.

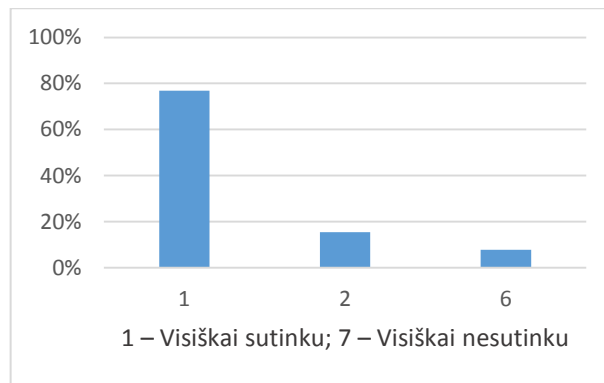
20 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi.“

Respondentai, kurie pildant mokesčių deklaraciją tikrai nesukčiautų, mano jog jų pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra visiškai teisingi (žr. 20 pav.). Taikomais pajamų mokesčiais patenkinti net 61,54 procentai apklaustųjų. Įdomu tai, jog 15,38 procentai tyrimo dalyvių visiškai sutinka, kad pajamų mokesčiai jiems yra visiškai neteisingi, tačiau vis vien neklastotų pajamų mokesčio deklaracijos ir elgtųsi sąžiningai.

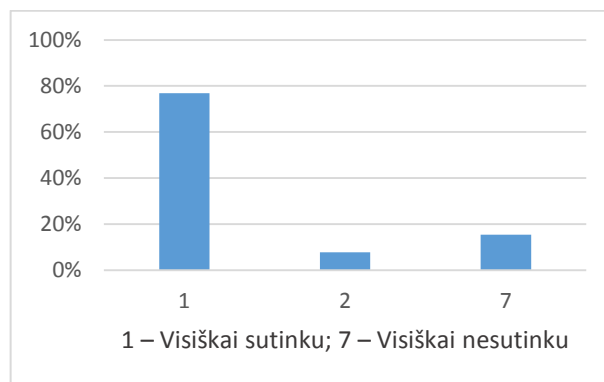
21 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“

21 pav matyti, jog tyrimo dalyviams, kurie visiškai nepritaria nesąžiningam mokesčių mokėjimui, yra itin svarbus šeimos požiūris į mokesčių vengimą. Respondentai atsakė beveik vienareikšmiškai – net 84,62 proc. mano, kad jų šeimai būtų visiškai nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją. Vos 15,38 proc. apklaustųjų mano, kad jų šeimai tai būtų priimtina, tačiau patys elgtųsi sąžiningai.

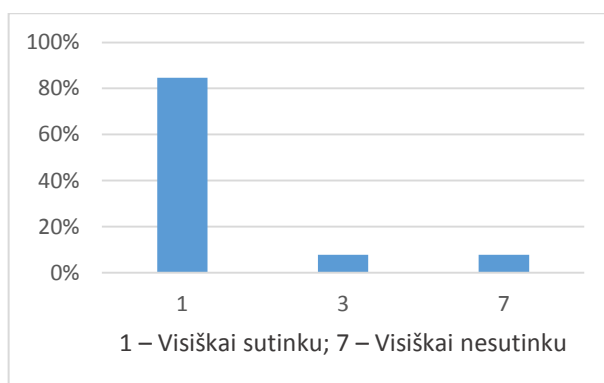
22 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Moralinė pareiga mane paskatinti pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai“

22 pav. pavaizduotas atsakymų pasiskirstymas į klausimą apie moralės svarbą elgesiui. Kaip ir praeitame pav. (žr. 21 pav.), matyti, jog dalyviai buvo apsisprendę itin tvirtai. Net 76,92 procentai dalyvių, kurie teigė, jog elgtusi sąžiningai, mano, jog taip elgtis juos iš tiesų paskatintų moralinė pareiga.

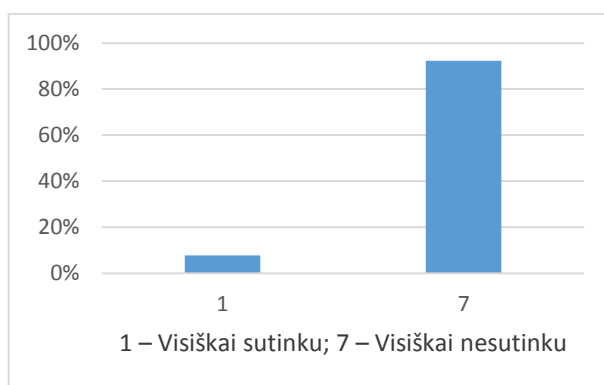
23 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“

Kaip ir ankstesni respondentų atsakymai, atsakymai į klausimą „Ar jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas?“ taip pat yra beveik vienareikšmiai. 76,92 proc. apklaustųjų, kurie elgtusi sąžiningai, atsakė, jog dėl tokio elgesio tikrai jaustų kaltę.

24 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.“

24 pav. Matyti, kad gėdą jaustų dar daugiau tyrimo dalyvių, negu kaltę. Net 84,62 procentams respondentų gėdos jausmas nulemtų pasirinkimą elgtis sąžiningai ir nevengti mokesčių.

25 pav. Sąžiningų mokesčių mokėtojų atsakymų pasiskirstymas į klausimą „Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne.“

Kalbant apie teisėtą elgesį ir mokesčių vengimą esant bet kokioms aplinkybėms, 92 procentai apklaustųjų, kurie elgtusi sąžiningai, atsakė, jog jiems būtų itin svarbu elgtis teisėtai, nepaisant to, kad reikės mokėti daugiau.

Taigi, išanalizavus apklaustųjų elgsenos motyvus lemiančius apsisprendimą mokėti mokesčius sąžiningai arba ne, galima teigti, jog elgtis nesąžiningai labiausiai paskatina suvokimas, jog jiems taikomi pajamų mokesčiai yra neteisingi. Tokių mokesčių mokėtojų visiškai nepaveiktą moralinę pareigą, kaltės ar gėdos jausmas. Taip pat pasiryžusių elgtis nesąžiningai nepaveiktą ir pati artimiausia aplinka – šeima. Net ir neigiamas šeimos požiūris į neteisėtą elgesį nepaskatintų mokėti mokesčius sąžiningai. Respondentai, kurie pildant mokesčių deklaraciją tikrai nesukčiautų, mano jog jų pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra visiškai teisingi. Tyrimo dalyviams, kurie visiškai nepritaria nesąžiningam mokesčių mokėjimui, yra itin svarbus neigiamas šeimos požiūris į mokesčių vengimą. Taip pat didžioji dalis sąžiningų mokesčių mokėtojų, elgiantis neteisėtai jaustų kaltę, gėdą, jiem svarbi moralė – t.y. asmeninės normos daro itin didelę įtaką elgesio pasirinkimui.

4.2. Elgsenos ekonomikos principų pritaikymas mokesčių politikos tobulinimui Lietuvoje

Gauti elgsenos ekonomikos tyrimo rezultatai atskleidė gana dideles mokesčių vengimo problemas. Šiuo tyrimu patvirtinta, jog sąžiningas mokesčių mokėjimas išlieka itin aktualus klausimas formuojant mokesčių politiką. Kadangi buvo įrodyta, jog tyrimui naudota apklausos anketa sudaryta gerai (klausimyno atsakymai yra patikimi), tyrimu galima pasikliauti ir atlikti tolimesnius elgsenos ekonomikos tyrimus.

Tyrimo metu išsiaiškinta, jog didelė dalis žmonių yra tvirtai įsitikinę, jog pasirinktų nesąžiningą sprendimą – stengtųsi bet kokiais būdais išvengti papildomų mokesčių. Tokią situaciją buvo galima nuspėti, tačiau svarbiausias uždavinys buvo išsiaiškinti tokios elgsenos priežastis.

Vieną iš svarbiausių tyrimo rezultatų atskleidė faktorinė analizė – buvo išskirti pagrindiniai šeši faktoriai, kurie paaiškina mokesčių mokėtojų elgesį. Tai yra tokie veiksniai kaip asmeninės, subjektyvios, įpareigojimo ir aprašomosios normos bei požiūris į mokesčių politikos teisingumą arba tikimybė būti išsiaiškintam, vengiant mokesčių. Tačiau vis dėlto svarbiausias faktorius, atskleidžiantis elgseną yra asmeninės normos. Išsiaiškinta, jog pagrindiniai konkretūs veiksniai, nulemiantys pasirinkimą elgtis sąžiningai arba ne, yra:

1. Gėdos ir kaltės jausmas, moralinė pareiga. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad nusprendusiųjų elgtis nesąžiningai deklaruojant mokesčius nei kiek nepaveiktų gėdos ar kaltės jausmas bei moralinė pareiga. Priešingai, šie jausmai paveiktų nepritariantiems mokesčių vengimui – jie šiuos jausmus jaustų itin stipriai, ir tai paskatintų juos elgtis sąžiningai. Taigi, Lietuvoje itin didelis dėmesys turėtų būti skiriamas asmeninių vertybių tobulinimui, visuomenės ugdymui ir informavimui. Taip pat institucijos turėtų stengtis ugdyti piliečių sąmojingumą ir pasitelkti drąstiškas priemones – viešai skelbti nesąžiningų mokėtojų tapatybes.
2. Šeimos požiūris. Pasiryžusių elgtis nesąžiningai nepaveiktų net ir neigiamas šeimos požiūris į neteisėtą elgesį, o tyrimo dalyviams, kurie visiškai nepritaria nesąžiningam mokesčių mokėjimui, yra itin svarbus neigiamas šeimos požiūris į mokesčių vengimą. Šiuo klausimu galėtų būti atliekama tolimesnė analizė, atskleidžianti, kodėl artimiausios aplinkos – šeimos vertybės nėra prioritetingos (šiuo atveju, tyrimo taikymo sritys galėtų būti ir socialiniai, psichologiniai tyrimai).
3. Mokesčių teisingumas. Tai bene svarbiausias veiksnys, nulemiantis mokesčių mokėtojų elgseną. Tie, kurie mano, jog mokesčiai yra neteisingi jų gaunamų pajamų atžvilgiu, būtų tvirtai pasiryžę vengti mokesčių ir atvirkščiai – mokesčių mokėtojai, kurie mano mokesčiams esantiems teisingiems, elgtųsi sąžiningai. Taigi esminis mokesčių vengimo sprendimo uždavinys – institucijoms iš esmės peržiūrėti mokesčių sistemą, analizuojant kiekvienos pajamų lygio grupės asmenų finansinę, ekonominę, socialinę situaciją bei atlikti tolimesnius elgsenos ekonomikos tyrimus, susijusius su šia kryptimi – mokesčių teisingumo suvokimu.

Svarbu pažymėti tai, jog tyrime buvo išsiaiškinta, kad mokesčių mokėtojai yra itin mažai informuoti apie išsiaiškintus mokesčių sukčiavimo atvejus – paklausus „Kaip manote, kokia procentinė mokesčių klastotojų dalis yra pagaunama?“ tyrimo dalyvių atsakymai kardinaliai skyrėsi ir buvo labai įvairūs. Tai parodė ir kiti faktoriai – į teiginius „Daugelis bijotų būti išaiškinti, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.“ bei „Jei metinę pajamų deklaraciją pildyčiau nesąžiningai, manau, kad ji būtų audituojama.“ taip pat buvo atsakyta itin skirtingai. Tokia situacija atskleidžia, jog žmonės dėl neteisėto, nesąžiningo elgesio net nejaučia baimės būti išaiškinti, nes nenuvokia, kokia yra tokio išaiškinimo tikimybė. Taigi šalies institucijos turėtų atsižvelgti į šį faktorių ir viešai bei suprantamai skelbti informaciją apie ne tik apie išaiškintus didelių įmonių ar valstybių institucijų nusižengimus, bet pateikti ir susistemintą informaciją, susidedančią ir iš smulkių nusižengimų. Tik turint tokią informaciją mokesčių mokėtojai galėtų įvertinti, jog iš tiesų nesąžiningi mokesčių mokėtojai yra išaiškinami ir baudžiami, o atsirandanti suvokiama didesnė rizika būti sučiuptiems paskatintų atsisakyti nesąžiningo elgesio. Tyrimo metu, atlikus koreliacinę analizę, taip pat išsiaiškinta, požiūris į sąžiningą mokesčių mokėjimą, ar jų vengimą, nepriklauso nuo amžiaus, lyties ar išsilavinimo.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Mokesčių vengimas sukelia itin dideles problemas – surenkama ženkliai mažiau gyventojų pajamų mokesčių, padidėja skurdo riba ir skurdo rizikos lygis, padidėja pajamų nelygybė, mažėja mokesčių progresyvumas ir pajamų perskirstymas. Vienas iš naujų būdų šiai problemai spręsti – elgsenos ekonomika. Ji naudojama kaip politinis būdas, leidžiantis politikos formuotojams išvengti skausmingų sprendimų, įsišaknijusių į tradicinę ekonomiką. Elgsenos ekonomikos idėjos taikomos daugelyje teorijų: vartotojų pasirinkimo teorijoje, finansinėje teorijoje, gamybos teorijoje, darbo, investicijų ir taupymo teorijose, ekonomikos augimo teorijoje, žaidimų teorijoje ir daugelyje kitų, ne išimtis – formuojant mokesčių politiką. Būtent geresnis mokesčių mokėtojų elgesio ir požiūrio į mokesčius supratimas gali padėti sumažinti mokesčių vengimą.

2. Pasirinkimą mokėti mokesčius sąžiningai arba jų vengti nulemia tokie faktoriai kaip mokesčių administravimo kokybė, santykis su mokesčių mokėtojais ir informacinė aplinka, pasitikėjimas valdžios institucijomis, bausmių tikimybė, tačiau bene svarbiausią poveikį mokesčių mokėtojų elgsenai daro socialinės normos. Mokesčių mokėtojams itin svarbi visuomenės nuomonė, socialinių grupių elgesio normos ir taisyklės, artimiausios aplinkos elgesio standartai. Pasitelkus elgsenos ekonomikos idėjas, vieni iš būdų, siekiant sumažinti mokesčių vengimą ir paskatinti savanorišką mokesčių mokėjimą – pakankamos informacijos suteikimas, mokesčių administratorių reputacijos gerinimas, atlygis už sąžiningą elgesį, rizikos dėl nesąžningo elgesio pabrėžimas, priminimų apie mokesčius siuntimas ir siekis mažinti atotrūkį tarp mokesčių mokėtojo ir valstybės institucijų. Visi šie būdai gali būti sujungti į bendrą mokesčių politikos sistemą ir taikomi kuriant naujus mokesčių vengimo mažinimui skirtus modelius.

3. Lietuvoje apsisprendimą mokėti mokesčius sąžiningai arba ne labiausiai paskatina suvokimas, jog mokesčių mokėtojams taikomi pajamų mokesčiai yra neteisingi – tokių mokesčių mokėtojų visiškai nepaveikia moralinė pareiga, kaltės ar gėdos jausmas, o taip pat ir pati artimiausia aplinka – šeima. Priešingai, sąžiningams mokesčių mokėtojams, yra itin svarbus neigiamas šeimos požiūris į mokesčių vengimą, elgiantis neteisėtai jie jaustų kaltę, gėdą, jiems itin svarbi moralė. Tačiau didžiausią vaidmenį apsisprendimui vengti mokesčių arba juos mokėti sąžiningai, atlieka asmeninės normos.

4. Pagrindinis institucijų uždavinys, siekiant sumažinti mokesčių vengimą – institucijoms iš esmės peržiūrėti mokesčių sistemą pagal kiekvieną pajamų lygio grupę bei šia tema atlikti tolimesnius elgsenos ekonomikos tyrimus. Taip pat šalies institucijos turėtų viešai skelbti nesąžiningų mokėtojų tapatybes, didesnę dėmesį skirti bendravimui su mokesčių mokėtojais – skirti dėmesį visos visuomenės švietimui apie mokesstinę politiką, suteikti kokybišką informaciją ir kurti abipusį ryšį su visais mokesčių mokėtojais, neatsižvelgiant į jų amžių, lytį ar išsilavinimo lygį.

LITERATŪRA

1. Alm, J. Boudeaux, C. J. (2013). Applying Behavioral Economics to the Public Sector. *Review of Public Economics*, 2016(3/2013), 91-134.
2. Altman, M. (2012). Implications of Behavioural Economics for Financial Literacy and Public Policy. *The Journal of Socio-Economics*, 41(2012), 677-690.
3. Anca, N. R., Margareta, B. (2012). The Implications of Tax Morale on Tax Compliance Behavior. *The Journal of the Faculty of Economics – Economic*, 1(1), 739-744.
4. Batrancea, L., Batrancea I., Nichita. R. (2012). Understanding the Determinants of Tax Compliance Behavior as a Prerequisite for Increasing Public Levies. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 1(15), 201-210.
5. Bazarovaitė, P. ir Jurčys, P. (2016). *Daugiau dėmesio elgsenos ekonomikai*. [žiūrėta 2017-03-18]. Prieiga per internetą <http://www.delfi.lt/verslas/nuomones/p-bazarovaite-p-jurcys-daugiau-demesio-elgsenos-ekonomikai.d?id=70287434>
6. Bazart, C., Bonein. A., Hokamp, S. & Seibold, G. (2016). Behavioural Economics and Tax Evasion: Calibrating an Agentbased Econophysics Model with Experimental Tax Compliance. *Journal of Tax Administration*. 2(1), 126-144.
7. Better communication to improve payment compliance. (2016). *In Australian Taxation Office*. [žiūrėta 2017-03-18]. Prieiga per internetą <https://www.ato.gov.au/About-ATO/Access,-accountability-and-reporting/Informing-the-community/Our-effectiveness/Fostering-willing-participation/Better-communication-to-improve-payment-compliance/>
8. Bobek, D. D., Hageman, A. M. & Kelliher, C. F. (2013). *Analyzing the Role of Social Norms in Tax Compliance Behavior*. USA: Springer.
9. Bogliacino F., Codagnone, C. & Veltri, G.A. (2015). The Behavioural Turn in Consumer Policy: Perspectives and Clarifications. *Intereconomics*, 2(10), 108-114.
10. Brzezicka, J., Wisniewski, R. (2013). Homo Oeconomicus and Behavioral Economics. *Contemporary Economics*, 8(4), 353-364.
11. Chow, D. C. (2016). *Behavioral Economics: Humans vs. Econs, a History of Bringing Traditional Economics Down to Earth*. US: Department of Labor
12. Diacon, P., Donici, G. & Maha, L. (2013). Perspectives of Economics – Behavioural Economics. *Theoretical and Applied Economics*, 7(584), 27-32.
13. Dow, S. C. (2013). Formalism, Rationality, and Evidence: The Case Of Behavioural Economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 6(3), 26-43.
14. Elgsenos teorija. (n.d.). *Verslo žinios/žodynas*. [žiūrėta 2016-10-15]. Prieiga per internetą <http://zodynas.vz.lt/Elgsenos-teorija>

15. Europos Komisija. (2014). *Komisijos tarnybų darbinis dokumentas* (2016 02 26). [žiūrėta 2017-03-18]. Prieiga per internetą http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_lithuania_lt.pdf
16. Fuest, C., Riedel, N. (2009). *Tax Evasion, Tax Avoidance and Tax Expenditures in Developing Countries: A Review of The Literature*. Oxford: Oxford University Centre for Business Taxation.
17. Geiger, N. (2016). *Behavioural Economics and Economic Policy: A Comparative Study of Recent Trends*. [žiūrėta 2016-10-15]. Prieiga per internetą <https://oeconomia.revues.org/2230>
18. Gittins, R. (2012). Using Psychology to Improve Economic Policy. *The Australian Economic Review*, 45(3), 379-385.
19. Gradinaru, A. (2014). Behavioral Economics and the Need of Psychology in Economic Research. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 1(19), 85-91.
20. Harford, T. (2014). *Behavioral Economics and Public Policy*. [žiūrėta 2016-10-22]. Prieiga per internetą <https://www.ft.com/content/9d7d31a4-aea8-11e3-aaa6-00144feab7de>
21. James, S. (2012). Behavioural Economics and the Risks of Tax Administration. *Journal of Tax Research*, 10(2), 345-363.
22. Jantti, M., Kanbur, R. & Pirttila, J. (2014). Poverty, Development, and Behavioral Economics. *Review of Income and Wealth*, 60(1), 1-6.
23. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test for Sampling Adequacy. (2016). In *Statistics How To*. [žiūrėta 2017-03-18]. Prieiga per internetą <http://www.statisticshowto.com/kaiser-meyer-olkin/>
24. Lazutka, R., Ivaškaitė-Tamošiūnė, V., Salanauskaitė, L., Navickė, J. (2013). Socialinės politikos tyrimai. *Lietuvos Socialinių Tyrimų Centras (Nr. 2)*. [žiūrėta 2016-10-22]. Prieiga per internetą http://lsta.lt/download/laikrastis_nr2.pdf
25. Leicester, A., Level P., Rasul, I. (2012). *Tax and Benefit Policy: Insights from Behavioural Economics*. London: The Institute for Fiscal Studies.
26. Lietuvos Respublikos Finansų ministerija. (2017). *2016 metų veiklos ataskaita*. [žiūrėta 2017-04-29]. Prieiga per internetą https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/FM_2016_M_VEIKLOS_ATASKAITA.pdf
27. Liu, X. (2014). Use Tax Compliance: The Role of Norms, Audit Probability, and Sanction Severity. *Academy of Accounting & Financial Studies Journal*, 18(1), 65-80.
28. Loureiro, J. (2014). *Behavioural Economics and Tax Compliance: The Role of Identifiability, Geographical Distance and Social Norms on Tax Compliance: an Experimental Study*. FEP: Economia E Gestao.
29. Madrian, B. C. (2014). *Applying Insights from Behavioral Economics to Policy Design*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
30. Marčiulaitis, T. (2014). *Elgsenos finansai: kodėl investuotojai renkasi nelogiškai*. [žiūrėta 2016-10-08]. Prieiga per internetą <http://www.traders.lt/page.php?id=18568>

31. Morris, T. & Lonsdale, M. (n.d.). *Translating the Compliance Model into Practical Reality*. [žiūrėta 2016-11-12]. Prieiga per internetą <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/04moori.pdf>
32. Nar, M. (2015). The Effects of Behavioral Economics on Tax Amnesty. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 580-589.
33. Neatu, A. M. (2015). The Use of Behavioral Economics in Promoting Public Policy. *Theoretical and Applied Economics*, 2(603), 255-264.
34. OECD. (2013). *Co-operative Compliance: A Framework*. International Co-operation and Tax Administration Division at the OECD Centre for Tax Policy Administration. [žiūrėta 2016-10-29]. Prieiga per internetą http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/co-operative-compliance-a-framework_9789264200852-en#.WQ9iwPnyjIU#page30
35. OECD. (2015). *Behavioural Insights and New Approaches to Policy Design. Paris: Summary of an international seminar*.
36. Oliver, A. (2015). Nudging, Shoving, and Budging: Behavioural Economic-Informed Policy. *Public Administration*, 93(3), 700-714.
37. Petrovic, D. (2015). Behavioral Economics: The New Approach to Designing The Paternalistic Role of the State in the Economy. *Journal of Social Sciences*, 6(2), 345-360.
38. Poor behaviour. (2014). *In The Economist*. [žiūrėta 2017-10-15]. Prieiga per internetą <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21635477-behavioural-economics-meets-development-policy-poor-behaviour>
39. Schneider, F. (2015). *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*. [žiūrėta 2016-10-01]. Prieiga per internetą <http://www.econ.jku.at/members/schneider/files/publications/2015/shadeceurope31.pdf>
40. Smith, E. (2014). Nuosavybės efektas. IKEA efektas. [žiūrėta 2016-11-05]. Prieiga per internetą https://prezi.com/nbl_zwlkrfdr/nuosavybes-efektas-ikea-efektas/
41. Strategy for managing tax debt. (2009). In *Inland Revenue Department*. [žiūrėta 2017-03-18]. Prieiga per internetą <http://www.oag.govt.nz/2009/managing-tax-debt/part2.htm>
42. Thaler, R. H. (2015). *Misbehaving: The Making of Behavioural Economics*. London: W. W. Norton & Company.
43. Viscusi, W. K., Gayer, T. (2015). Behavioral Public Choice: The Behavioral Paradox of Government Policy. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 38(3), 973-1007.
44. Walsh, K. (2012). Understanding Taxpayer Behaviour – New Opportunities for Tax Administration. *The Economic and Social Review*, 43 (3), 451-475.
45. Weber, T., Fooker, J. (2014). *Behavioural Economics and Taxation*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

PRIEDAI

Situacija

Antanas yra 40 metų vedęs, dviejų vaikų tėvas, įsteigęs savo smulkų verslą. Antanas pats ruošia savo metinę pajamų mokesčio deklaraciją. Jis naudoja savo nuosavą automobilį ir verslui, ir asmeninėms reikmėms. Mokesčių įstatymai numato, kad automobilio išlaidos yra atskaitomos tiek, kiek automobilis yra naudojamas verslui. Ruošiant deklaraciją, Antanas pažymi, jog automobilis buvo naudojamas 60% verslui.

Tačiau vėliau Antanas sugalvoja pasukčiauti: jeigu jis deklaruotų, kad automobilis buvo naudojamas 80% verslui, automobilio išlaidos padidėtų 1000 eurų —> neapmokestinamos pajamos tiek pat sumažėtų = jis sutaupytų 150 eurų pajamų mokesčio.

Klausimai

Jeigu man būtų panaši situacija kaip Antanui, aš deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Aš manau, kad deklaruoti papildomas 1000 eurų išlaidas yra priimtina.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Jausčiau kaltę, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Jausčiau gėdą, jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Jausčiausi patenkintas (–a), jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Manau, kad būčiau audituojamas (–a), jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas ir būčiau audituojamas (–a), manau, kad ši deklaracija būtų atmesta.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Jūsų asmeninė patirtis

Manau, jog mano gaunamoms pajamoms taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Manau, jog taikomi pajamų mokesčiai yra teisingi daugeliui žmonių.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Manau, kad institucijos svarsto mokesčių įstatymų pakeitimus pakankamai atsižvelgdama į mano pajamų lygio grupę.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Jei metinę pajamų deklaraciją pildyčiau nesąžiningai, manau, kad ji būtų audituojama.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Moralinė pareiga mane paskatintų pildyti metinę pajamų deklaraciją sąžiningai.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Kaip manote, kokia procentinė mokesčių mokėtojų dalis klautoja deklaruojamus mokesčius?

%

Kaip manote, kokia procentinė mokesčių klastotojų dalis yra pagaunama?

%

Daugelis klautoja mokesčius manydami, kad mokesčių įstatymai yra jiems neteisingi.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Daugelis jaustų kaltę, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Daugelis jaustų gėdą, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Daugelis bijotų būti išaiškinti, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Mano šeimai būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Mano draugams būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Mano bendradarbiams būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Daugeliui mano pažįstamų būtų nepriimtina pateikti suklastotą pajamų mokesčio deklaraciją.

Visiškai sutinku 1 2 3 4 5 6 7 Visiškai nesutinku

Papildoma informacija

Jūsų lytis

Vyras

Moteris

Jūsų amžius

iki 25 metų

25-44 metai

45-64 metai

65 ir daugiau metų

Jūsų išsilavinimas

Nebaigtas vidurinis

Vidurinis

Aukštasis neuniversitetinis

Aukštasis universitetinis

2 PRIEDAS. DUOMENŲ UŽKODAVIMAS

Šių klausimų atsakymai konvertuoti į Likerto skalę nuo 1 iki 11:

- Kaip manote, kokia procentinė mokesčių mokėtojų dalis klastoja mokesčius?
- Kaip manote, kokia procentinė mokesčių klastotojų dalis yra pagaunama?

1 lentelė. Atvirų atsakymų konvertavimas į Likerto skalę

Atsakymai Procentais	Likerto skalė
0	1
10	2
20	3
30	4
40	5
50	6
60	7
70	8
80	9
90	10
100	11

Šių klausimų atsakymų reikšmės transformuotos atvirkščiai:

- Jeigu man būtų panaši situacija kaip Antanui, aš deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas
- Aš manau, kad deklaruoti papildomas 1000 eurų išlaidas yra priimtina.
- Daugelis bijotų būti išaiškinti, jeigu pateiktų suklastotą pajamų mokesčių deklaraciją.
- Aš iš tiesų norėčiau sumažinti savo mokesčius 150 eurų ir nesvarbu – teisėtai ar ne
- Daugelis klastoja mokesčius manydami, kad mokesčių įstatymai yra jiems neteisingi.
- Jausčiausi patenkintas (-a), jeigu deklaruočiau papildomas 1000 eurų išlaidas.

2 lentelė. Klausimų atsakymų reikšmių transformavimas

Atsakymo reikšmė	Transformuota atsakymo reikšmė
1	7
2	6
3	5
4	4
5	3
6	2
7	1

3 PRIEDAS. PAKARTOTINIS NORMALUMO TIKRINIMAS

1 lentelė. Klausimyno rezultatų patikimumo statistika

Cronbach Alfa koeficientas	Standartizuotas Cronbach Alfa koeficientas	Klausimų skaičius
,891	,891	21

2 lentelė. Klausimų atsakymų patikimumas

Klausimas	Cronbach Alfa koeficientas tarp klausimo ir suminės klausimyno skalės	Cronbach Alfa koeficientas panaikinus klausimą
Deklaruočiau sąžiningai dėl moralinės pareigos	,717	,880
Jausčiau kaltę	,584	,883
Jausčiau gėdą	,642	,881
Šeimai būtų nepriimtina	,610	,883
Draugams būtų nepriimtina	,608	,883
Bendradarbiams būtų nepriimtina	,468	,887
Pažįstamiems būtų nepriimtina	,613	,883
Daugelis jaustų kaltę	,431	,888
Daugelis jaustų gėdą	,477	,887
Manau klastojant būčiau audituojamas(a)	,478	,886
Manau suklastota deklaracija būtų atmesta	,375	,889
Mano pajamoms mokesčiai teisingi	,488	,886
Mokesčiai teisingi daugeliui	,386	,889
Institucijos atsižvelgia į mano pajamų lygį	,436	,887
Klastoti deklaraciją priimtina R	,464	,887
Jausčiausi patenkintas R	,579	,883
Klastočiau nesvarbu ar teisėtai ar ne R	,690	,880
Klastoja dėl neteisingų mokesčių įstatymų R	,231	,893
Deklaruočiau papildomas išlaidas R	,741	,878
Klastotojų dalis	,310	,893
Klastotojų dalis pagaunama R	,167	,894

4 PRIEDAS. FAKTORIŲ IR MOKESČIŲ MOKĖTOJŲ ELGSENOS KORELIACIJA

Faktorius	Kintamasis		Deklaruočiau_papildomas_išlaidas_R
Išaiškinimo tikimybė	Manau_suklastota_deklaracija_būtu_atmesta	Correlation Coefficient	,268*
		Sig. (2-tailed)	,039
	Klastotojų_dalis_pagaunama_R	Correlation Coefficient	-,067
		Sig. (2-tailed)	,611
Įpareigojimo normos	Daugelis_jaustu_kaltę	Correlation Coefficient	,229
		Sig. (2-tailed)	,078
	Daugelis_jaustu_gėdą	Correlation Coefficient	,302*
		Sig. (2-tailed)	,019

*. Koreliacija reikšminga su reikšme 0.05.